

Kamilė RUPEIKAITĖ

Muzikos instrumentų identifikavimo ypatumai lietuviškuose Šventojo Rašto vertimuose

The Peculiarities of Identification of Musical Instruments in Lithuanian Translations of the Bible

Anotacija

Šventojo Rašto, kuriame gausiai minimi muzikos instrumentai, vertimus galima laikyti įvairių kraštų muzikos terminijai svarbiais rašytiniais šaltiniais. Straipsnyje aptariami dažniausiai minimų bibliinių muzikos instrumentų pavadinimų interpretavimo ypatumai lietuviškuose Šventojo Rašto vertimuose nuo J. Bretkūno (1590) iki XX a. pabaigos. Apžvelgus vertimų raidą, tiriamas pagal garso išgavimo būdą susistemintų bibliinių muzikos instrumentų lietuviškųjų ekvivalentų santykis su esančiaisiais vertimų šaltiniuose bei tekstuose originalo kalbomis. Mėginama muzikinės terminijos aspektu įvertinti lietuviškų Šventojo Rašto vertimų savitus ir bendruosius bruožus.

Reikšminiai žodžiai: muzikos instrumentai, Šventasis Raštas, vertimas, šofaras, chacocra, kinoras, nevelis, kitara, ugavas, chalilis, aulas, tofas, meciltajim, paamonim, ragas, trimitas, lyra, arfa, kanklės, liutnė, citra, psalteris, vamzdžiai, fleita, būgnas, lėkštės, cimbolai.

Abstract

Different translations of the Bible testify to their importance as written sources of the Lithuanian musical terminology. Following the survey of Lithuanian translations of the Scriptures from the end of the 16th c. until the end of the 20th c., the article includes investigation of the relationship of Lithuanian equivalents of biblical musical instruments with the original sources of translations. An evaluation of both specific and common peculiarities of the Lithuanian translations of the Scriptures from the angle of musical terminology is presented.

Keywords: musical instruments, the Bible, translation, shofar, hatzotzerah, kinnor, nevel, kithara, ugav, chalil, aulos, toph, metziltajim, pa'amonim, horn, trumpet, lyre, harp, kanklės, lute, cither, psalterion, pipes, flute, drum, cymbals, dulcimer.

Šventajame Rašte minimi muzikos instrumentai apėria visus jų tipus – chordofonus, aerofonus, membranofonus ir idiofonus. Skambėję atnašaujant aukas, sušaukiant bendruomenės susibūrimus, kovos lauke, karūnuojant valdovus, pranašaujant, žengiant į Šventyklą, linksminantis ir gedint, šie muzikos instrumentai užima ypač reikšmingą vietą keliasluoksniame bibliinių vaizdinių pasaulyje. Vertimai, būdami Biblijos prieitimi įvairių pasaulio kraštų bendruomenėms, atspindi skirtingiausias muzikavimo tradicijas; tad, „keliaudami“ iš vertimo į vertimą, bibliiniai muzikos instrumentai gyvuoja juose kaip daugybę kultūrų absorbavę simboliai.

Pagrindinę šio tyrimo problemą sąlygoja *dvejopo* pobūdžio reiškiniai. Vieni susiję su vertimo sunkumais, kuriuos kelia pačiame Šventajame Rašte slypintis bibliinių sąvokų daugiareikšmiškumas. Jau Septuagintoje, III a. pr. Kr. Aleksandrijoje parengtame graikiškame Senojo Testamento vertime, hebrajiški rago pavadinimai daugelyje fragmentų pakeisti trimitu, kiti pučiamieji verčiami styginiais arba tiesiog „įrankiu“ (gr. *organon*), tam pačiam instrumentui suteikiami net trys ar keturi skirtingi pavadinimai. Krikščionybės gimimo laikais kelių kultūrų ir ideologinių sistemų sandūroje kito instrumentų panaudojimo aplinkybės ir jų prasmų interpretacija, todėl Naujajame Testamente nebeatsispindi rago ir trimito santykis, aiškiai nusakytas Senajame

Testamente. Vulgatoje, IV a. atliktame viso Šventojo Rašto vertime į lotynų kalbą (šis vertimas oficialiai naudotas Katalikų bažnyčioje visą tūkstantmetį), instrumentų pavadinimai buvo verčiami taip pat nesilaikant vieningos sistemos – toks pobūdis ryškus ir verčiant iš Vulgatos į europines kalbas.

Kiti reiškiniai atspindi biblinės muzikinės terminologijos, istoriškai transformuotos europinėje erdvėje, santykį su vietinėmis muzikavimo tradicijomis. Lygindami skirtingus Biblijos vertimus, pastebime, kad, pasitaikius nežinomam muzikos instrumento pavadinimui, vertėjai surasdavo to meto skaitytojams pažįstamą jų kultūrinės aplinkos instrumentą. Todėl lenkų Biblijos vertimuose (Leopolitos, 1561; Jakubo Wujeko, 1599; Gdansko, 1632) mėgstami piščialkos, guslių, liutnės, citros pavadinimai; autorizuotos Karaliaus Jokūbo Biblijos (*King James Bible*, 1611) vertėjai pasitelkė vargonus, dūdmaišį, kornetą, cimbolus (angl. *dulcimer*), rusų Sino do (1876) vertime – gusles, svirelę, cevnicą (Pano fleitą) ir pan. Pirmojoje pilnoje latviškoje Biblijoje (Ernsto Glūcko vertimas, 1685–1691) minimas latvių styginis instrumentas kokle, taip pat dūdmaišis, smuikas, trombonas ir kiti vertėjo aplinkoje populiarūs instrumentai. Taigi Biblijos vertimai į skirtingas kalbas atspindi ir vietinių kraštų instrumentarijus istorinės raidos tendencijas.

Lietuviškų Biblijos vertimų raida: protestantiškoji ir katalikiškoji tradicijos

XVI a. Europoje įsigalėjus reformacijai, suaktyvėjo Šventojo Rašto vertimai į gimtąsias kalbas. Jau pirmojoje išspausdintoje lietuviškoje knygoje, Martyno Mažvydo *Katekizme* (1547), buvo įdėtas dviejų psalmių bei apaštalų laišku fragmentų vertimas. Mažvydo darbų tęsėjas, Karaliaučiaus evangelikų liuteronų kunigo Baltramiejaus Vilento iš vokiško Martino Lutherio teksto parengtos *Ewangelias bei Epistolas, Nedeliu ir schwentuju dienosu skaitomosios* (1579) buvo pirmieji išspausdinti lietuviški Evangelijų tekstai, skaitomi Prūsijos bažnyčiose tol, kol pasirodė visas Naujasis Testamentas. Būta nuomonių, esą Vilento vertimas nepatiko tų laikų kunigams, kadangi tais pačiais metais, išspausdinus Vilento darbą, Bibliją versti nuo Evangelijų ėmėsi Karaliaučiaus evangelikų liuteronų pamokslininkas, Labguvos klebonas Jonas Bretkūnas¹. Jis pirmasis išvertė visą Bibliją į lietuvių kalbą (1590) naudodamasis Lutherio vokiškuoju vertimu, greta turėdamas ir hebrajiškąjį, graikiškąjį bei lotyniškąjį tekstą². Lutherio vertimas, atliktas iš originalo kalbų, net ir šiandien laikomas kompetentingiausiu iš visų vokiškų vertimų. Tačiau Bretkūną, vadinamą „lietuviškuoju Lutheriu“³, galima laikyti didesniu novatoriumi už žymųjį vokiečių reformatorių, kadangi iki Lutherio jau buvo atlikta aštuoniolika Biblijos vertimų į vokiečių literatūrinę kalbą, o Bretkūnas Lietuvoje buvo ne vien viso Šventojo Rašto vertimo pradininkas, bet ir pirmasis užrašė nemažai lietuviškų žodžių, sąvokų bei posakių.

Bretkūno versta Bibliją, nors nebuvo išspausdinta ir plito tik nuorašais, turėjo didžiulę reikšmę ne vien Bretkūno laikų Mažajai Lietuvai, bet ir tolesnei lietuviškų Biblijos vertimų istorijai⁴. Remiantis Bretkūno vertimu, 1735 m. išleista pirmoji visa Bibliją (vadinamoji Kvanto (Quando) Bibliją), o jos pagrindu skirtingų redakcijų leidimai buvo rengiami ne vieną šimtmetį, kol XX a. II pusėje išėivijos protestantų dvasininkai Alfredas Vėlius ir Kostas Burbulys parengė naujus leidimus.

Vienos pirmųjų Biblijų lenkų kalba, vadinamieji Brastos (1563) ir Gdansko (1632) leidimai, buvo išleistos Lietuvos didikų Radvilų lėšomis⁵. XVII a. viduryje Didžiojoje Lietuvoje pradėta intensyviau rūpintis ir lietuviška spauda: 1652 m. Kėdainiuose Jonušas Radvila įsteigė spaustuvię lietuviškai Biblijai ir kitiems leidiniams lietuvių kalba spausdinti⁶. 1657–1659 m. visos Biblijos vertimą parengė evangelikas reformatas Samuelis Boguslavas Chylinskis, nuo 1653 m. Olandijoje studijavęs teologiją ir mokėsis lotynų, graikų ir hebrajų kalbų. Gina Kavaliūnaitė daktaro disertacijoje *Samuelio Boguslavo Chylinskio Naujojo Testamento vertimo santykis su originalais* (2003) kaip pagrindinį Chylinskio Biblijos

vertimo šaltinį nurodo olandų kalvinistų *Statenbijbel* (1637) ir pažymi, kad Chylinskio Bibliją iš kitų senųjų lietuviškų vertimų išsiskiria tuo, kad versta ne iš lenkiško, lotyniško ar vokiško, bet iš olandiško teksto, nors, anot G. Kavaliūnaitės, redaguodamas vertimo rankraštį, Chylinskis šiek tiek rėmėsi Gdansko Bibliją⁷ (ji ir šiandien Lenkijos protestantų tebe laikoma autoritetingu vertimu).

Galima palyginti Bretkūno ir Chylinskio Biblijos vertimo aplinkybes: abu buvo protestantai, mokėję Šventojo Rašto originalo kalbas, tačiau, versdami Bibliją, jomis nesirėmė. Bretkūnas dėl studijų Vitenberge ėtaikos savo vertimo šaltiniu pasirinko autoritetingiausią Vokietijoje Lutherio vertimą ir gan tiksliai jo laikėsi; o Chylinskis, kadangi studijavo Olandijoje, versti Bibliją pasirinko iš patikimos, tiksliai iš originalo kalbų išverstos olandiškosios *Statenbijbel* (beje, iš jos atlikta vertimų į daugelį Europos kalbų). Tačiau Bretkūno Bibliją, priešingai nei Chylinskio atveju, vertėjui gyvam esant nebuvo pradėta spausdinti.

Panašiu metu Lietuvoje Naująjį Testamentą išvertė Žemaičių superintendentas Kėdainiuose Jonas Božimovskis, buvęs vienas iš Chylinskio Biblijos redaktorių, tačiau didžioji jo vertimo dalis sudegė (1680). 1701 m. Karaliaučiuje buvo išleistas grupės evangelikų lietuviškai parengtas (veikiausiai iš vokiškų šaltinių, taip pat remiantis Bretkūno darbu) Naujasis Testamentas⁸ – šiam darbui vadovavo vokiečių kilmės evangelikų reformatų superintendentas Samuelis Bitneris. Vertimas buvo išleistas iš karto dviem, šiek tiek skirtingais, leidimais – Mažosios ir Didžiosios Lietuvos skaitytojams, tačiau, anot V. Biržiškos, „su daugybe slavizmų daug kur buvo nesuprantamas Mažosios Lietuvos lietuviams ir tiesiog juos baidydavo katalikybės kvapu“⁹. Dėl taikymosi prie LDK reformatų kalbos ypatumų šis leidinys buvo apšauktas „kėdainiškiu“, tapo nepopuliarus ir ilgainiui pakeistas kitu, pritaikytu Prūsijos lietuviams¹⁰ – 1727 m. išleistą Naująjį Testamentą Bitnerio ir Bretkūno vertimų pagrindu parengė liuteronų kunigas, giesmių kūrėjas ir lietuviškos gramatikos bei žodyno autorius Pilypas Ruigys. Tekstas išspausdintas dviem, lietuvių ir vokiečių, kalbomis.

1735 m. taip pat Karaliaučiuje pirmą kartą visa Bibliją buvo išleista lietuviškai. Lutherio vokiškojo vertimo ir Bretkūno bei Chylinskio vertimų pagrindu šį leidinį parengė Prūsų Lietuvos evangelikų liuteronų bei evangelikų reformatų pastorių grupė, kuriai vadovavo Prūsijos generalinis superintendentas profesorius Jonas Jokūbas Kvantas ir evangelikų vyskupas Jonas Berentas. Vertimą vėliau koregavo ir išleido (1755) Papelkių parapijos evangelikų liuteronų kunigas Adomas Frydrichas Šimelpenigis Jaunesnysis. Lietuviškos Biblijos kalbą toliau tobulino poetas, tautosakos tyrinėtojas

profesorius Liudvikas Rėza: trečią kartą Biblija Karaliaučiuje buvo išleista 1816 m. Liuteronų kunigo ir kalbininko profesoriaus Fridricho Kuršaičio redaguotą Bibliją (*Bybeles*) Prūsaiški Biblijos draugija pirmąkart išspausdino 1853 m. Britų Biblijos draugijos lėšomis ir perspausdindavo iki pat XX a. vidurio. Tačiau kalbos požiūriu vertimas vis dėlto buvo vertinamas kaip prastokas, pilnas germanizmų¹¹.

Lietuviai katalikai nuo 1599 m. tenkinosi tik Evangelijų fragmentais, o 1806 m. Žemaičių vyskupijos dvasininkų grupė, paskatinta lituanistinio žemaičių sąjūdžio, parengė Evangelijas lietuvių kalba. 1816 m. sulaukta pirmojo katalikų parengto viso Naujojo Testamento vertimo. Tai buvo Žemaičių vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio *Naujas Istatymas Jezaus Christaus, Wieszpatis musu* – versta iš lenkiškojo Wujeko vertimo. Nors ir skirtas katalikams, vertimas išleistas be jokių komentarų, ir dėl tokios sąsajos su protestantiškais vertimais netgi sulaukė Popiežiaus papeikimo¹².

Pirmasis katalikų dėmesį į Senąjį Testamentą atkreipė rašytojas vyskupas Motiejus Valančius, išvertęs ir 1869 m. Tilžėje išleidęs visas 150 psalmių¹³, kurios pasižymi sodria žemaitiška kalba. Vėliau M. Valančius psalmes sueiliavo kaip „kantičkas“ ir išleido 1872 m. Tilžėje (kadangi 1871 m. lietuviams jau buvo uždrausta spauda) – šis eiliuotas Psalmynas pradėjo Psalmių knygų poetinių interpretacijų lietuviškąją istoriją, kurią XX a. II pusėje pratęsė trys vertimai. Valančius, siekdamas, kad žmonės psalmes giedotų, originalioms paantraščių nuorodoms (pvz., „šeminis gaida“, „giesmės *Spaustuvai* gaida“ ir kt.) suteikė lietuviškų populiarių „kantičkų“ pavadinimus, kaip antai: „Gajda kajp: „Buk swejka duktie tiewa“ arba: „Gajda kajp: „Saldžiausis Jezau“ ir pan.

Seinų vyskupas, kalbininkas ir poetas Antanas Baranauskas paskutiniaisiais gyvenimo metais išvertė didesniąją dalį Senojo Testamento, remdamasis Vulgata bei lenkiškuoju Wujeko vertimu. Darbas nebuvo išspausdintas – prieita prie išvados, kad vertimas tiek mokslškumo, tiek lietuvių kalbos ir gramatikos atžvilgiu neatitinka elementariausių reikalavimų¹⁴. Kritikos sulaukė ir pridėtas komentaras, mat remtasi 1576–1655 m. gyvenusiu kunigu Menokijumi (taip pat Wujeko vertimo, kuriame pasitelkti Menokijaus komentarai, įtaka), o XIX–XX a. sandūroje biblinė egzegzė buvo kur kas daugiau pažengusi. Vyskupas V. Padolskis konstatavo: „Visai suprantama, kad toks vertimas niekuomet negalės išvysti pasaulio šviesos“¹⁵. Tačiau, prabėgus šimtmečiui, Baranausko vertimas yra reikšmingas XX a. pradžios lietuvių kalbos specifikos atspindys, viena iš negausių to laikotarpio Šventojo Rašto interpretacijų ir **pirmasis katalikų mėginimas išversti visą Senąjį Testamentą**. Nepasitvirtino V. Padolskio prognozė, kad Baranausko vertimas nebus išspausdintas – jis jau rengiamas

spaudai. Vilniaus universiteto leidykla 2005 m. pirmąkart išleido Baranausko „Giesmių Giesmės“ vertimą – kartu pateikiamas lotyniškasis šaltinis bei vertimo teksto variantas dabartine lietuvių kalba¹⁶.

XX a. I pusėje lietuviškus Biblijos vertimus papildė pirmasis viso Šventojo Rašto vertimas Didžiojoje Lietuvoje – jį per trisdešimt su viršum metų iš Vulgatos, lygindamas su graikišku ir hebrajišku tekstu, skirtumus žymėdamas paaiškinimuose, parengė Žemaičių seminarijos profesorius arkivyskupas Juozas Skvireckas. Jo darbas (įtraukiant ir apokrifus) buvo išleistas šešiais tomais (1911–1937 m. Kaune) su moksliniu įvadu ir plačiais komentarais, taip pat pridėtas lotyniškas Vulgatos tekstas. Tuo metu vertimas buvo įvertintas gerai, tačiau šiandien pripažįstama, kad vertėjas pernelyg artimai laikėsi Vulgatos, kuri smarkiai skiriasi nuo hebrajiško originalo kalbos dinamikos ir raiškos požiūriu. Ilgos ir ne tokios lanksčios lotyniškos frazės paveikė ir Skvirecko „vertimo iš vertimo“ kalbą – jai stinga gyvumo.

1972 m. pirmojo leidimo sulaukė kunigo Česlovo Kavaliausko iš graikų kalbos šiuolaikine, aiškia kalba išverstas Naujasis Testamentas. Kunigas marijonas Antanas Liesis, remdamasis Vulgatos tekstu ir jį lygindamas su prancūzišku „Bible de Jerusalem“, 1973 m. išvertė Psalmyną. 1997 m. Kaune išleistas katalikų biblisto kunigo Dominyko Valenčio iš hebrajų kalbos verstas Psalmynas, kuriuo siekta išlaikyti hebrajiškąją minties koloritą. Tais pačiais metais Vilniuje išleistas ir poeto Sigitos Gedos iš hebrajų kalbos verstas Psalmynas, pasižymintis laisvesniu interpretavimu, atsiskyta eilučių numeracijos. Minėtiems Psalmyno vertimams būdinga didesnė interpretacijos laisvė nenusižengiant esminiams teksto dalykams.

Šventojo Rašto mokslų profesoriaus prelato Antano Rubšio iš originalo kalbų išverstas Senasis Testamentas laikomas vienu geriausių vertimų. Už šį darbą, atliktą Lietuvos vyskupų konferencijos prašymu, A. Rubšiu 1995 m. paskirta Lietuvos nacionalinė kultūros ir meno premija. Taigi 1998 m. lietuviškai išleistas Šventasis Raštas (A. Rubšio ir Č. Kavaliausko vertimas) yra pirmasis visas išverstas iš originalo kalbų.

XX a. II pusėje suaktyvėjo Šventojo Rašto vertimų rengimas iševijoje. Rengdamas savo leidimą Brukfyldė (1985), evangelikų liuteronų pastorius Alfredas Vėlius naudojos F. Kuršaičio redaguota Biblija, kurią tikslino su hebrajiškų ir graikiškų Biblijos tekstų XX a. laidomis. Metodistų kunigas Kostas Burbulyš parengė Šventojo Rašto vertimą, 1979–1982 metais 12 atskirų knygų išleista Čikagoje, taip pat parašė ir pirmąjį protestantišką komentarą lietuvių kalba. Šį vertimą, pasinaudodamas moksliniais žodynais ir lygindamas su graikišku Naujojo Testamento *textus receptus*¹⁷ tekstu, 1996 m. išleido Biblijos centras „Tikėjimo žodis“.

Pokario metais JAV protestantiškų bendruomenių atstovai įkūrė Biblijos leidimo komitetą, kuris sudarė sutartį su baptistų bendrijos veikėju teologijos mokslų daktaru Algirdu Jurėnu dėl naujo visos Biblijos vertimo iš originalo kalbų. Ši iniciatyva buvo labai svarbi, kadangi iki tol dauguma vertėjų protestantų orientavosi į vokiškąją Lutherio Bibliją, o katalikai – į Vulgatą, originaliais tekstais naudodavosi tik kaip pagalbine priemone neiškumams spręsti. 1961 m. tarptautinė Britų ir užsienio šalių Biblijos draugija išleido Naująjį Testamentą ir Psalmes, ir tik 2000 m. Teksase buvo išleistas Jurėno parengtas viso Šventojo Rašto vertimas iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, kuris laikomas moksliskiausiu ir tiksliausiu iš visų lietuviškų vertimų. Jurėno darbas vertingas ir tuo, kad jame neiškios sąvokos aiškinamos – išnašose pateikiamos jų versijos iš skirtingų senovinių Biblijos rankraščių.

Taigi susiformavusios politinės bei kalbinės situacijos (Didžiosios Lietuvos bažnyčiose vartota lotynų ir lenkų kalba, Mažosios Lietuvos – vokiečių) specifika atsispindi ir Biblijos vertimuose. Pirmoji lietuviška liuteronų Biblija (1735) dienos šviesą išvydo dviem šimtais metų anksčiau nei pirmasis katalikiškas visos Biblijos leidimas (1911–1937). Dauguma lietuviškų vertimų nelaikytini pirminiais, kadangi versta iš antrinių Biblijos tekstų, o katalikų (dviejų autorių) ir protestantų visos Biblijos vertimai iš originalo kalbų buvo atlikti tik XX a. pabaigoje.

Sklaidant ir katalikų, ir protestantų parengtus Biblijos vertimus, teko pastebėti, kad ne tik muzikos instrumentų pavadinimų, bet ir bendroju kultūriniu bei religiniu atžvilgiu vertėjai stengiasi Šventojo Rašto mintį padaryti suprantamą ir prieinamą lietuvių skaitytojui, kartais vardan šio tikslo aukodami prasmės tikslumą. Pavyzdžiui, Bretkūno Biblijoje vyriausieji kunigai vadinami „plebonais“; Kvantto Biblijoje kunigai ir vyriausieji kunigai pavadinti „vyskupais“ ir „klebonais“, palaiminimas – „peržegnojimu“; Jeruzalės Šventykla tampa „Pono Dievo bažnyčia“; Giedraičio, Chylinskio, Baranausko, Skvirecko vertimuose Šventykla ir sinagoga vadinama „bažnyčia“ arba „žydų bažnyčia“; netgi XX a. antrosios pusės Vėliaus vertime sinagogai taip pat paliekamas „bažnyčios“ pavadinimas. Taigi judaizmo religijos atributams suteikiamas krikščioniškas lietuviškas atspalvis.

XX a. pirmosios pusės straipsniuose, skirtuose Biblijos vertimams į lietuvių kalbą, visiškai nebuvo kreipiama dėmesio į muzikinių sąvokų interpretavimą. Bene vieninteliame Raitelaičių Jono straipsnyje (1912) remiamasi L. Rėzos žodžiais, kad Psalmėse paminėtus muzikos instrumentus Bretkūnas išvertė tikrai lietuviškai: „kiekvienam įrankiui duota tinkamas lietuviškas vardas, pav., kankliai, vamzdėliai, ragai, būgnai ir t. t.“¹⁸ Deja, lietuviškų atitikmenų santykis su originalais nebuvo

tirtas. Galima paminėti kitokią situaciją – pavyzdžiui, Britanijoje seniausiame, nuo 1844 m. be pertraukos leidžiamame muzikai skirtame žurnale *The Musical Times and Singing Class Circular* jau 1885 m. buvo aptariami biblinių muzikos sąvokų vertimo ypatumai pataisytame Karaliaus Jokūbo Biblijos 1870–1884 m. leidime¹⁹.

Lietuvių vertėjai, kaip minėta, remdamiesi daugiausia Vulgata, Lutherio ir Wujeko vertimais, perėmė ir juose susiklosčiusį muzikinių sąvokų palikimą, jį dar praturtindami vietinės muzikinės kultūros atspalviais. Vietinių ekvivalentų vartojimas biblinėms sąvokoms išreikšti, kultūriškai žvelgiant, yra neišvengiamas: instrumentai, keliaudami per šimtmečius, patiria transformacijas, atsispindi vietiniais rašytiniais šaltiniais tampančiuose Biblijos vertimuose ir fiksuoja istorinį procesą. Tačiau dėl tokio virsmo instrumentas nutolsta nuo savo pirminės būties ir įgyja kelių skirtingų to paties tipo rūšių ar net skirtingų tipų instrumentų charakteristikas. Komplikuotas yra pačių lietuviškų instrumentų, kurių pavadinimus vertėjai pasitelkia kaip biblinių muzikavimo įrankių atitikmenis, identifikavimas istoriniuose šaltiniuose ir tyrinėtojų darbuose; tie patys instrumentai turi po keletą skirtingų pavadinimų, kuriuos lėmė regionų ar atskirų vietovių kalbos tradicijos, arba tas pats pavadinimas ženklina skirtingas atitinkamo instrumento atmainas. Pavyzdžiui, ragą pavadindamas „trūba“, vertėjas gali turėti omenyje ir gyvulio ragą, ir medinį ar žievės trimitą. Taigi didžiausią problemą kelia ne pati pirminių vaizdinių ir ženklų transformacija, o jų tipologinio tapatumo išlaikymas šioje transformacijoje.

Iškalbingiausi yra išlikę vertimų rankraščiai (Bretkūno, Baranausko) – iš jų matyti vertėjams kilę keblumai ieškant, jų manymu, tinkamiausių lietuviškų ekvivalentų bibliniams instrumentams. Paskutiniame Psalmyno puslapyje Bretkūnas pateikia jam žinomų muzikos instrumentų sąrašą, kartu nurodydamas ir vokiškus jų pavadinimus, kadangi nedaugelis to meto kunigų mokėjo lietuvių kalbą²⁰. Manoma, jog Bretkūnas savo iniciatyva įdėjo šį sąrašą, kad kunigai, giedodami psalmes, nežinomus biblinius instrumentų pavadinimus galėtų keisti suprantamais tikintiesiems. Iš sąrašo pateiktų instrumentų pavadinimų Bretkūno Biblijos vertime randame „harfą liūdną“, „bubną“, „skripką“, „trūbą“ ir lietuviškuosius „wamsdį“ bei kankles. Sąrašo paminėtų lietuviškos kilmės instrumentų „dūda raginė“ arba „tutuklės“ (veikiausiai skudučiai) Bretkūno vertime nėra – jis vartoja į pateiktą sąrašą neįtrauktus „patruboczą“, „trumittą“, kankalą, kankalėlius, „cimbalus“. Bretkūno vertimas itin reikšmingas ir tuo, kad jame pirmą kartą rašytiniame šaltinyje paminimi kai kurie lietuviški instrumentai – kanklės, vamzdžiai, be to, ir daugelis atneštinės kilmės instrumentų pavadinimų iki tol Lietuvoje nebuvo užrašyti.

Tad jo darbas pradėjo ne tik lietuviškų Biblijos vertimų, bet ir muzikos instrumentų Mažojoje Lietuvoje tyrinėjimų istoriją.

Jeigu vertimas būtų buvęs iškart išspausdintas, rankraštis pagal to meto paprotį nebūtų saugomas²¹; taigi iškalbingi Bretkūno svarstymai, atskleidžiantys interpretavimo procesą, nebūtų išlikę. Rankraštyje gausu braukymų ir taisymų, kai kuriose eilutėse muzikos instrumentų pavadinimai gana sunkiai įskaitomi – raidės, ypač taisytose vietose, susiliejusios. Parašėse surašytos pastabos, skirtingi galimi atskirų žodžių ar frazių vertimo variantai ar vokiškojo originalo žodžiai, pažymėtos keistinos sąvokos, palikti klausukai; kartais kelios versijos užrašytos pagrindiniame tekste, skliaustuose. Nėra aišku, ar tai paties Bretkūno taisymai, ar vėlesnių redaktorių korektūros – sudėtinga sujungti jas į visumą, atskleidžiančią taisymų chronologiją. Instrumentų pavadinimus Bretkūnas fiksuoja tai didžiąja, tai mažąja raide, svyruodamas tarp lietuviškos ir vokiškos rašybos. Pirmasis lietuviškai užfiksavęs kai kuriuos muzikos instrumentų pavadinimus, jis susidūrė su dar nenusistovėjusios rašybos problemomis – tai rodo kad ir ketveriopa arfos bei liutnės rašyba; kartais pavartoja skirtingus to paties instrumento pavadinimus (pavyzdžiui, „skripka“ ir „smuika“ 1 Sam 18, 6). Turint omenyje šią aplinkybę, dvejojimus ir pastabas dėl instrumentų pavadinimų būtų galima priskirti paties Bretkūno autorystei, tačiau tai tėra prielaida.

Lūpinių aerofonų interpretacijos

Šofaras, gaminamas iš natūralaus gyvulio rago, ir sisdabrinis trimitas *chacocrá* yra Biblijoje dažniausiai minimi pučiamieji ritualiniai instrumentai, todėl jų pavadinimų vertimų santykis, atskleidžiantis identifikavimo ypatumus, ryškiausiai pastebimas. Rago ir trimito santykio sudėtingumą puikiai iliustruoja žydų anekdotas, kurį savo apmąstymuose apie biblinio teksto vertimo ypatumus pamini S. Averincevas: „Sieną kertantis žydas, muitininko paklaustas, ką nešas krepšyje, atsakė, jog šofarą. Muitininkui nusistebėjęs, kas yra tas šofaras, žydas paaiškino, jog trimitas. „Tai ir sakyk – trimitas“, – burba muitininkas. „Tai kad šofaras – juk ne trimitas“, – atsako žydas...²²

Šofaro – reikšmingo Dievo balso ir jėgos simbolio Biblijos tekstuose – išskirtinumą kai kurie vertėjai pabrėžia palikdami originalų hebrajišką pavadinimą, kaip antai Biblijos vertėjas į šiuolaikinę prancūzų kalbą Andre Chouraqui (1987). Anot Averincevo, atidus įsižiūrėjimas į leksikos niuansus ir net į žodžių etimologiją Chouraqui vertime virsta savotišku moksliniu eksperimentu – taikomasi kuo daugiau žodžių palikti išvis neverstų, tiesiog transliteruotų, kaip šofaras, išlaikant „iš-

tariamojo žodžio“ statusą, žodžio pirmapradiškumą. Tokius vertimus Averincevas vadina „vertimais vertėjui“, o ne skaitytojui – palikti originalūs pavadinimai yra skambūs, tačiau juos suprasti gerokai sudėtingiau; jie skaitytojui ne tokie informatyvūs, kaip pavartoti jo aplinkos prasminiai kodai.

Kai kuriose Lietuvos vietovėse ragų ir daudyčių pavadinimas buvo painiojamas su trimitais ir triūbomis²³, pasitaikydavo triūbų (trimitų) ir išlenkto rago formos²⁴, o Lietuvių kalbos žodyne (2005)²⁵ „triūba“ apibūdinama kaip „vamzdžio formos medinis arba metalinis pučiamasis muzikos instrumentas, dūda, ragas, trimitas“. Tad rago, triūbos ir trimito tapatinimas, nediferencijuojant nei jų formos, nei gamybos medžiagos, nei pūtimo aplinkybių, lietuvių etnokultūroje savaime yra problema, apsunkinanti tikslų lūpinių aerofonų identifikavimą.

Šofaras ir chacocra Bretkūno vertime nuo Penkianygės iki 1 Kr 16 skyriaus verčiami „trūba“, nutolstant nuo vokiško teksto, kuriame Lutheris atskiria šiuos du instrumentus – šofarą verčia „Posaune“, o chacocrą „Drommete“. Nuo 1 Kr 16, 24²⁶ Bretkūnas chacocrai įtvirtina „trumittos“ arba „drometos“ pavadinimą (kintančios rašybos), o šofaras paliekamas kaip „trūba“, išskyrus kelias išimtis: Lutheriui šofarą išvertus „Drommete“ (Ez 33, 3), ir Bretkūnas šofarui pasitelkia „trumittos“ (Job 39, 24 ir 25, o Ez 33, 3 – dvigubą „trūbos“ ir „trumittos“) ekvivalentą. Ps 98, 6 chacocra vienintelį kartą tampa „patrubocza“²⁷.

Naujajame Testamente minimas trimitas *salpingē* Lutherio verčiamas „Posaune“ – kaip šofaras, o ne „Dromette“ – kaip chacocra, nors Naujajame figūruoja būtent trimitas; matyt, todėl ir Bretkūnas salpingę nuosekliai vadina „trūba“, toks pasirinkimas atsispindi ir XVIII–XIX a. Chylinskio, Bitnerio ir Giedraičio Naujojo Testamento vertimuose („truba“). XX a. Naujojo Testamento vertimuose salpingē taip pat verčiama išlaikant „trimito“ pavadinimą.

Trimitas yra pirmasis rašytiniuose šaltiniuose minimas lietuviškas instrumentas²⁸. Ilgos triūbos, kerdžiaus trimitai, ragai buvo skirtingi instrumentai (nors visi veikiausiai lūpinio aerofono tipo), o kartais – tiesiog skirtingi to paties instrumento, pavyzdžiui, medinio trimito, pavadinimai; tad nėra aišku, kokį iš jų identifikavo Bretkūnas, biblinį šofarą (ir keliose eilutėse – chacocrą) išversdamas „trūba“; prie šio pavadinimo jis nenurodo jokio paaiškinimo (pavyzdžiui, Biblijos vertimuose į bažnytinę slavų kalbą šofaras verčiamas „triūba ragine“ (труба рожана), o chacocra – „kaltine triūba“ (труба кована). Daugelis tyrinėtojų rago instrumentus laiko senoviškiausiai, po jų eina žievės trimitai, o mediniai – jau vėlesni²⁹, tačiau lietuviškuose Biblijos vertimuose „rago“ sąvoka šofarui imta taikyti gerokai vėliau – tik

XIX a. Valančiaus Psalmyno vertime nėra nei triūbos, nei trimito, nors nemuzikinės paskirties ritualinis ragas *kėrenas* verčiamas ragu nuo pat Bretkūno.

Teodoro Lepnerio knygoje „Prūsų lietuviai“ (1690) minima lietuvių triūba – „ypatingas trimitas arba trombono rūšis, išskaptuota iš eglės medžio; vienas galas gerojai platesnis ir apvalus, kaip trombono, iš išorės apvyniotas beržo žieve, virš sieksnio ilgio. Tokias savo triūbas pučia du vaikinai unisonu ir išgauna stiprų garsą“³⁰. Šios vertingos žinios primena biblinį pasakojimą apie chacocros išradimą (Sk 10, 1–10) – gamybos medžiagą, garso išgavimo būdus, naudojimą poromis. Senosiose kronikose aprašomos pagoniškos lietuvių apeigos, pavyzdžiui, metinė auka – ožio pašventinimas: „Liaudis šlakstydavosi gyvulių krauju, dalindavosi jį, kad pašlakstytų savo namus ir gyvulius. Išvirus mėšai, prasidėdavo puota, kuri traukėsi per visą dieną ir ilgiau: valgė, gėrė, dainavo, trūbomis trūbijo (bene tai surnos?)“³¹. Ši epizodą taip pat galima prilyginti Senajame Testamente aprašomiems svarbiems aukų atnašavimo ir tautos pašventinimo ritualams, kurie būdavo lydimi kunigų, pučiančių trimitus. Lenkų etnografas K. Moszynskis lietuviškus trimitus, daromus iš medžio ir žievės, vadino ir ragais, ir triūbomis³². Randame ir lietuviškojo trimito sąsają su šofaru: „Po Antrojo pasaulinio karo, ardant Marcinkonių žydų sinagogą, buvo rastas plokščias, storas, lenktas, ilgas gyvulio ragas. Vaikystėje sinagogoje jis (respondentas – K. R.) girdėdavęs šio muzikos instrumento garsus. Tai rodytų, kad į kerdžiaus trubas panašius instrumentus žydai naudojo kulto reikalams“³³. Straipsnio autorius šofarą (nors šio ritualinio rago pavadinimo neįvardija) palygina su medine ir tošine arba medžio žievės vyniotine kerdžiaus triūba.

Senovės lietuvių pasaulėžiūrai buvo būdinga glaudi muzikos instrumentų ir jų garsų sąsaja su antgamtiniu pasauliu, o kerdžiai, pūsdavę triūbas, buvo laikomi paslaptiniais žmonėmis, bendraujančiais su dvasiomis; tad bibliniai apokaliptiniai vaizdiniai, paryškiniami simbolinio instrumentų skambesio, kaip antai paties Viešpaties trimitavimas sušaukiant tautas, lietuviams neturėjo būti visiškai svetimi, nepaisant esminio skirtumo – pagonybės relikto ir vienatinio Dievo, t. y. monoteizmo koncepcijos, nesuderinamumo. Medinių trimitų garsais lietuviai taip pat pranešdavo žinią apie mirtį, trimitus pūsdavo lydėdami velionį į kapines³⁴. Vienas reikšmingiausių eschatologinių simbolių, puošiančių žydų antkapius (ypač diasporoje) yra šofaras, šiuo atveju ženklintis būsimojo Mesijo atėjimo viltį. Prasminiu mistiniu aspektu trimitą lietuvių kultūroje galima sugretinti ir su šofaru, ir su šalmėjo tipo pučiamuoju chaliliu, kuris Šventajame Rašte minimas kaip laidotuvių instrumentas, paskelbiantis apie gyvybės virsmą nauja – pommirtinio egzistavimo forma.

Baltijos tautų pasaulėvokoje muzikiniams garsui „suteikiamas pasakytos žodžio statusas“³⁵ primena reikšmingą šofaro semantiką Išėjimo knygoje, kur rago garsas pavadinamas „balsu“ (hebr. *kol*, Iš 20, 15). Šioje istorijoje šofaro skambėjimą Bretkūnas verčia „trūbos balsu“, išsaugodamas giluminę šio vaizdinio prasmę: nebesilaikoma Lutherio vertimo, kuriame *kol ha-šofar* interpretuojamas kaip „ton der Posaune“. „Balso“ sąvoka, išlaikoma pavienėse Kvanto Biblijos ir *Bybeles* (Ez 33, 4), Rėzos redakcijos (Iš 20, 15 (18), Baranausko (Iš 19, 19, Joz 6, 5 ir 9; Ps 98, 6), Skvirecko (Ps 47, 6), Vėliaus (Ps 47, 6), Burbulio (Jer 42, 14), Rubšio (Ez 33, 4) ir Valenčio (Ps 98, 6) vertimų eilutėse, rodo, kad toks *kol* interpretavimas yra veikiau atsitiktinis nei tikslingai eksponuojantis „balso“ semantiką. Sąvoka *kol ha-šofar* užrašyta vienaskaita, tačiau vertėjai, siekdami „patobulinti“ biblinę logiką išpūdingiau perteikiant instrumento skambėjimo vaizdinį, dažnai pasitelkia daugiskaitinę formą, nors dėl to išnyksta originalus biblinės kalbos simboliškumas ir pirminio žodžio prasminė galia.

Kvanto Biblijoje, jos patobulintame leidime (1755), Rėzos redakcijoje bei Kuršaičio parengtoje *Bybeles* išlaikomos ir atidžiau pritaikomos Bretkūno pasirinktos sąvokos: šofaras išlieka „trūba“, o chacocra verčiama „trimittu“ arba „trimitta“³⁶ net ir tose eilutėse, kuriose Bretkūnas chacocrą vadina „trūba“ ar „patrubocza“. Tačiau minėtuose lietuviškuose vertimuose kartojami Lutherio Biblijoje pasitaikantys netikslumai, kai chacocra verčiama „Posaune“ (1 Kr 13, 8), o šofaras – „Drommete“ (Ez 33, 3–6): šiose eilutėse chacocra tampa „trūba“, o šofaras „trimitta“.

Kvanto Biblijoje, nusakant chacocros išradimą ir funkcijas (Sk 10, 1–10) bei apibūdinant rago pūtimą (Joz 6, 5), skirtingai išgaunamiems to paties instrumento garsams nusakyti vartojamos dvi skirtingos sąvokos – „trūbiti“ ir „trimmitoti“: „trūbijimu“ nurodoma signalinė tęstinių garsų funkcija, o trimitavimu – sudėtingesnė trumpesnių garsų kombinacija, reiškianti pavojaus signalą. Taigi šiame kontekste „trūbijimas“ ir „trimitavimas“ susijęs su skirtingo pobūdžio garsų išgavimu, o ne su skirtingais instrumentais.

Išskirtinė vieta lietuviškų šofaro ir chacocros atitikmenų istorijoje tenka Valančiaus Psalmynui. Neeliuotame Psalmynė eilutė skamba kaip *grijszkiet Wieszpatem [...] su trubajs ilgais: ir su trubajs, isz ragu (padirbtajs)* (Ps 98, 6): išskiriami „ilgi trubaj“ (chacocra) ir „trubaj, isz ragu padirbti“ (šofaras); eiliuotoje versijoje – *wožragius trubus Wieszpatem puskiat* – pavartojamas specifinis „wožragio“ pavadinimas. Atsižvelgiant į neeliuotą versiją, tikėtina, kad šofarui taikomą ožragio pavadinimą Valančius dėl rimos sukeitė vietomis su „trubu“ ir kad kableliu neišskirtas „wožragių trubų“ pavadinimas nurodo du skirtingus instrumentus.

Ožragis – vietinės kilmės kerdžiaus instrumentas, gamintas iš ožio rago – buvo žinomas skirtinguose Lietuvos regionuose. Ožragiu Baltijos kraštuose buvo grojama siekiant apsaugoti bandą nuo laukinių žvėrių ir piktųjų dvasių – esą šaižus instrumento garsas turįs stebuklingų galių³⁷. XX a. pirmojoje pusėje, nustojus kaimuose bendrai ganyti gyvulius, nutrūko ir muzikavimo šiuo instrumentu tradicijos³⁸. Valančiaus Psalmyne paminėtas ožragis (wožragis) originaliai atspindi vietinės liaudies muzikos kultūrą nepažeisdamas šofaro etimologijos ir tipologijos. Vertėjui įtraukti šį instrumentą į Psalmyną pasaulietinė ožragio paskirtis nesudarė kliūčių, nes, kaip žinoma iš lietuvių muzikavimo tradicijų, bažnyčios liturgijoje (ypač iki XX a.) gausiai skambėdavo tradiciniai liaudies instrumentai.

Instrumentologų teigimu, ožragį rašytiniuose šaltiniuose 1880 m. pirmasis paminėjo A. Juška, o ragą kaip muzikos instrumentą 1904 m. mini A. Sabaliauskas³⁹. Tačiau Valančiaus „kantičkos“, sueiliuotas Psalmynas, buvo išleistas Tilžėje šiek tiek anksčiau (1872), taigi **Valančius galėjo būti pirmasis savo verstame Psalmyne kaip rašytiniame šaltinyje paminėjęs ožragio (wožragio) pavadinimą**. Be to, Valančiaus Psalmyne pirmą kartą panaudota pati „rago“ sąvoka muzikos instrumentui – lūpiniam aerofonui (šofarui) įvardyti, nes anksčiau, protestantiškuose, vertimuose „ragu“ vadinamas tik nemuzikinės paskirties kerenas.

Savitas, lietuviškas sudurtines sąvokas šofarui ir chacocrai nusakyti vienintelėje eilutėje įveda Baranauskas: tai „triubos lenktinės“ (chacocrot) ir „balsas triubos raginės“ (Ps 98, 6)⁴⁰ – šios sąvokos tiksliai perteikia *kol šofar*, „rago balso“, semantiką. Pavadinimas „raginė triūba“ (труба рожана) vartojamas ir vertimuose į bažnytinę slavų kalbą nuo pat ankstyvųjų XI a. Psalmyno vertimų⁴¹. Metalinę tiesią chacocrą Baranauskas vadina „triuba lenktine“, veikiausiai turėdamas omenyje medinę lenktą kerdžiaus triūbą. (Tokį chacocros interpretavimą galima iškelti kaip priešingybę Valančiaus pasirinktam šio instrumento vertimui – „ilgos triubos“, veikiausiai galvoje turint tiesius trimitus.)

Kitose Baranausko vertimo eilutėse ir šofaras, ir chacocra verčiami tiesiog „triuba“, išskyrus dvi išimtis, kai švilpiamasis aerofonas šofaras vienur pavadinamas „wamzdžu“ (2 Kr 15, 14, kadangi toje pačioje eilutėje kaip „triuba“ jau figūruoja chacocra), o kitur klarnetu („dudawimas klarneto“; 1 Kr 15, 28). **Pastarasis yra originaliausias ir tipologiškai labiausiai nutolęs šiam instrumentui suteiktas pavadinimas**. Vulgatoje šioje eilutėje šofaras verčiamas *bucina* – ragą žyminčiu pavadinimu, tad idėją šofarą versti kaip klarnetą Baranauskas galėjo „pasiskolinti“ iš Wujeko Biblijos, kurioje šofaras vadinamas lenkų vertimuose itin mėgstama „korneto“ sąvoka. Klarnetas Lietuvoje prigijo XIX a. miestų mu-

zikoje (klarnetą, kontrabosą, smuiką ypač populiarino klezmerių muzikos ansambliai), taip pat naudotas Aukštaitijos ir Žemaitijos regionų instrumentiniuose ansambliuose. Jeigu Baranauskas klarneto arba birbynės pavadinimą būtų pavartojęs liežuvėliniam šalmėjo tipo chaliliui nusakyti, tipologiškai būtų buvęs pasirinktas teisingas sprendimas; šofaro įvardijimas klarnetu netikslingas ir turint omenyje simbolinę šofaro kaip sakralaus ritualinio gyvulio rago reikšmę. Klarneto į savo vertimus neįtraukė nė vienas iš vėlesnių vertėjų – tikriausiai dėl instrumento asociacijų su pasaulietine pramogine muzika, šokiais. Taigi Valančiaus ir Baranausko originaliai pasirinktas interpretacijas sąlygojo lietuvių muzikos tradicijos.

XX a. vertimuose nusistovi du alternatyvūs šofaro ir chacocros pavadinimai – ragas ir trimitas. Šofaras vadinamas ir ragu, ir trimitu (Skvirecko, Burbulio, Vėliaus, Jurėno vertime, Liesio ir Valenčio Psalmyne) ar rageliais (Vėliaus vertime, Ps 98, 6 – nurodant liežuvėlinį birbynės tipo instrumentą). Chacocra figūruoja kaip trimitas (Skvireckas, Burbulys, Rubšys, Jurėnas), ragai, skambanti triūba (Vėlius). Originaliai chacocra pavadinama Gedos Psalmyno vertime (Ps 98, 6) – lumzdžiais, liaudiškais švilpiamaisiais (fleitų grupės); šofarui poetas išlaiko rago pavadinimą. Šofaro ir chacocros įvardijimas ragu (arba avino ragu) ir trimitu nuodugniausiai išlaikomas (nors porą kartų sukeista) Rubšio vertime.

Ritualinį ragą kerena, kaip minėta, Bretkūnas verčia „ragu“ arba perkeltine jo išraiška – „maciu“ (stiprybe). Kereno kaip „rago“ reikšmė išlaikoma visuose lietuviškuose vertimuose, daugelyje jų taip pat perteikiama alegorinė rago prasmė – galybės, jėgos, galios įvaizdis, paplitęs ir lietuvių tautosakoje. Rago pavidalo arba iš rago būdavo daromi indai parakui, aliejui laikyti arba midui aralui gerti⁴² – taigi ragas, kaip ir biblinis kerenas, lietuvių buityje bei ritualuose atlikdavo ne tik signalizavimo priemonės, bet ir indo funkciją. Rago kaip spindulio įvaizdis liaudies posakiuose (pavyzdžiui, „saulytė ragus kiša“, t. y. šviečia pro debesį) atskleidžia semantinę analogiją su bibrine kereno kaip spindulio simbolika (Iš 34, 29–30 ir Hab 3, 4).

Pagrindiniai šios grupės instrumentų įvardijimai lietuviškuose vertimuose – „truba“, „trimitas“ ir „ragas“ – teisingai rodo, kad kalbama apie lūpinius aerofonus, tačiau konkrečiai identifikuoti, kur turimas omenyje šofaras, o kur chacocra, keblu: vartojami bendri pavadinimai, Lietuvoje taikyti skirtingų lūpinių aerofonų atmainoms žymėti.

Chordofonų interpretacijos

Dažniausiai Šventajame Rašte minimi chordofonai – lyros tipo *kinòras*, lyros arba arfos tipo *nèvelis* ir lyros

tipo graikiškoji *kitarà*. Šių instrumentų lietuviškų ekvivalentų paieška, kaip ir jų pavadinimų rašyba, įvairi ir sudėtinga: viename vertime pasitaiko net iki penkių tipologiškai skirtingų interpretacijų. Bretkūno pasitelkti penki skirtingi pavadinimai kinorui⁴³ („harfa“, „liūdna“, po vieną kartą – „kanklės“, „psalteras“, „skripka“), du – neveliui („psalteras“, „harfa“) bei įvairūs jų rašybos variantai atskleidžia, su kokia nelengva užduotimi susidūrė pirmasis lietuviškos Biblijos vertėjas. Arfos ir liutnės pavadinimai dažnai rašomi kartu (vienas iš jų – skliaustuose arba su klaustuku).

Kanklių, arfos bei liutnės pavadinimų parinkimas lyros tipo instrumentams kinorui ir kitarai nurodo klaidingos tipologijos paplitimo tąsą. Bretkūno minimos kanklės (Pr 31, 27) galėjo būti specifinis Mažojoje Lietuvoje žinomas styginis instrumentas, tačiau žinių apie jį beveik neišlikę⁴⁴. Bretkūno pasirinktos kanklės ir arfa gali ženklinti tą patį vertėjo aplinkoje egzistavusį instrumentą, kadangi Psalmyno pabaigoje nurodomų instrumentų sąrašė kankles Bretkūnas pavadina „kuršių arfa“ (*Kewersche Harfe*). Arfos pavadinimą kanklės galėjo įgyti dėl pasitaikydavusio skambinimo jomis vertikaliomis stygomis, instrumentą laikant stačiai ant kelių; galbūt kanklėmis taip pat pritardavo psalmėms⁴⁵. Vėliau, XIX a., kanklės apibūdinamos kaip „panašios į arpa arba cimbulus“⁴⁶; „panašios į paguldytą arfą“⁴⁷. Kanklėmis nusakyti vartoti įvairūs pavadinimai, tarp jų – „puošniosios kanklės“, „kanklys“, „kanklos“, „arfa“, „lietuviška arfa“, net „psalmės“ ar „Dovydo arfa“, t. y. instrumentas buvo mistifikuojamas ir siejamas su vis labiau Lietuvoje įsitvirtinančiomis krikščioniškomis giesmėmis (psalmėmis). Rusų buityje XVIII a. antrojoje pusėje arfą taip pat imta vadinti „Dovydo arfa“⁴⁸; estų nacionalinis styginis instrumentas kartais vadintas „Saliamono kanele“ arba „Siono kanele“⁴⁹, o latvių – „Dieva kokles“⁵⁰. Be abejonės, tokie pavadinimai prigijo dėl Biblijos vertimų į gimtąsias kalbas poveikio. Instrumentų simboliškumas daugelyje kultūrų grindžiamas ne vien tuo, kad jie atlikdavo mediatoriaus tarp skirtingų sferų vaidmenį, bet ir tuo, kad jie išreiškia prisikėlimo, nemarumo idėją – galbūt ir dėl to svarbių vietinių instrumentų pavadinimams pritaikomos paties Dievo ar ryškių herojų (Dovydo, Saliamono), tapusių simbolinėmis figūromis, charakteristikos.

Kinoro ir kitaros pavadinimų vertimas „kanklėmis“ (išlaikytas didesnėje dalyje vėlesnių lietuviškų vertimų) bei paplitęs kanklių pavadinimas „Dovydo arfa“ tipologiškai nėra teisingas, bet rodo įvykus dviejų kultūrų sandūrą. Atkreiptinas dėmesys į prasių skirtingumą: biblinis kinoras ženklina sielos džiaugsmą, gaivališkumą, gyvybę, o kanklės lietuvių tautosakoje labiau simbolizuoja meditaciją, mąslumą, žuvusio, prarastojo šeimos nario balsą. Instrumento gamyba, ypač šiaurės rytų Aukštai-

tijoje, kur kanklių forma buvo panaši į luotą-karstą⁵¹, buvo siejama su mirtimi – esą instrumentas geriau skamba, jei medis kertamas žmogui mirštant. Lietuvių, taip pat latvių tautosakoje paplitęs mitas apie medžiagos, susijusios su gyvybe, tinkamumą kanklių gamybai aptinkamas ir kitų tautų mitologijoje: pavyzdžiui, vokiečių legendoje arfininkas pasigamina instrumentą iš žuvusios merginos kaulų ir plaukų⁵².

Paros meto sąsaja padeda išryškinti kinoro ir kanklių poliarumą. Meditatyviai kankliuojama palydint dieną ir pasitinkant sutemas; o biblinis kinoras, kaip skaitome Psalmių knygoje, dažniausiai susijęs su šviesa ir skambėdavo pasitinkant naują dieną – kinoru ir neveliu „pažadinama“ aušra (Ps 43, 4–5; Ps 57, 9–10; Ps 108, 2–3). Taigi kanklių negalima laikyti tiksliai semantiniu kinoro ekvivalentu, nors kanklės, kaip kadaise kinoras, vietinėje tautosakoje buvo populiariausias styginis instrumentas, skambėdavęs ir ritualinėje, ir pasaulietinėje muzikoje, taip pat turėjęs ir apeiginio įrankio statusą. Muzikos instrumentų simboliškumo paralele lietuvių ir biblinėje kultūroje galima laikyti ir instrumentų naudojimo aplinką: Biblijoje muzikos instrumentų galima ir simboliškumas ypač atsiskleidavo elito – kunigų, levitų, valdovų, pranašų rankose; lietuvių kultūroje kanklėmis skambindavo ir trimitus pūsdavo neeilinės, iš kitų išsiskiriančios asmenybės.

Liutnė nuo Renesanso epochos buvo naudojama ne tik Vakarų, bet ir Rytų Europos muzikoje (kaip minėta, šio instrumento pavadinimas dažnai sutinkamas lenkiškuose Biblijos vertimuose nuo XVI a.), o Bretkūnui ji galėjo būti žinoma nuo studijų Vokietijoje laikų. XVI a. liutnė buvo ypač populiari Europoje, laikyta kilniausiu instrumentu ir kosmose viešpataujančios harmonijos simboliu⁵³. Tačiau Bretkūno pasitelkiama liutnė kinorui nusakyti neranda atgarsio vėlesniuose lietuviškuose vertimuose. Kvanto Biblijoje kinoras verčiamas „arpa“, „kanklėmis“, „smuiku“ (vieną kartą Pr 4, 21); vyrauja arpos pavadinimas, o liutnės atsisakyta, išskyrus vienintelį atvejį Danieliaus knygos 3 skyriuje, kur „lautomis“ vadinama neaiški muzikinė sąvoka *sumpónja*. Galima spręsti, kad liutnė Lietuvos muzikinėje kultūroje nebuvo paplitusi.

Nevelis Bretkūno, Kvanto Biblijoje ir *Bybeles* leidimuose verčiamas kaip „psalteras“ (skirtingais rašybos variantais): tiksliai remiamasi Lutherio vertimu (vok. *Psalter*), išskyrus išimtį Izaijo knygoje (Iz 14, 11), kur nevelis išverstas „kanklomis“. Nors Bretkūnas „psalteraus“ neįtraukia į Psalmyno gale pateiktą lietuviškų (t. y. naudotų Mažojoje Lietuvoje) instrumentų sąrašą, tyrinėtojai T. Lepneris ir Chr. Bartschas manė, kad psalteris Mažojoje Lietuvoje buvo plačiai vartojamas XVI–XVII a., nes jau XII–XIV a. buvo paplitęs Vakaruose psalmėms pritarti⁵⁴. J. Žilevičius, apibūdin-

damas psalterį, teigė, kad į Lietuvą jį galėjo atnešti žydai ir jį kildino būtent iš nevelio – „styginio medinio instrumento, kurį senovės žydai atsinešė iš Egipto. Jis turi 10 stygų, griežiamas pirštų galais užkabinėjant. Juo pritariama giesmėms.“⁵⁵ Tačiau egiptietiška nevelio kilmė ginčytina – XX a. mokslininkai C. Sachsas, E. Werneris ir kiti laikėsi požiūrio, esą nevelį žydai perėmė iš finikiečių.

XX a. vertimuose Vėlius ir Burbulys taip pat vartoja psalterio pavadinimą neveliui nusakyti; psalterio pavadinimas atsiranda ir Skvirecko Senojo Testamento, būtent Psalmyno, 3 leidime (1991). Kaip minėta, kanklės literatūroje nuo XVI a. vadinamos „lietuviška arfa“, tačiau kai kurie tyrinėtojai kankles taip pat pavadino ir „lietuvišku psalteriumu“⁵⁶ – pastarąjį pavadinimą, atsižvelgiant į chordofonų rūšis, galima laikyti tikslesniu kanklių apibūdinimu. Tačiau nevelį versti psalteriu nėra tikslu, mat jis nebuvo citros rūšies instrumentas, o veikiausiai lyra arba arfa (grojant laikytas vertikaliai, prispaudus prie krūtinės ir stygas braukiant abiem rankom). Lietuvių vertėjų vartojamas „psalteris“ neveliui nusakyti nulemtas Septuagintos ir Vulgatos, t. y. pirmųjų istorinių vertimų, kuriuose ir kinorui, ir neveliui suteikiama po keletą skirtingų pavadinimų, tarp jų ir „psaltėriūn“ arba „psalterium“, transliteracijos būdu patekusių į europinius, iš jų – ir Lutherio, vertimus.

Nuo XVII a. vidurio, pradėdant Chylinskio vertimu, atsiranda „citros“ arba „cytros“ – nelietuviškos kilmės styginio skambinamojo pavadinimas. Citros pavadinimo ir paties instrumento transformacijos istorija panaši į cimbolų ar vargonų istoriją: transliteruotas graikiškosios kitaros pavadinimas (per lot. *cithara* virtęs vok. *Zither*) viduramžiais pradėjo reikšti kitos rūšies chordofoną, nebe lyros rūšį, kuriai priklausė gitara. Manoma, kad citra kilusi iš psalteriumo⁵⁷; vertėjai, nevelį pavadinę psalteriu arba citra, veikiausiai turėjo omenyje tą patį instrumentą. Chylinskis šį pavadinimą galėjo pasitelkti tiesiogiai iš *Statenbijbel* (oland. *citer*); citra buvo itin populiaru Anglijoje (žinoma kaip „angliškoji gitara“) ir Vokietijoje XVI–XVII a., tad pateko į tuo laikotarpiu rengtus Biblijos vertimus. Citra vartojama ir Gdansko Biblijoje, kurioje Senojo Testamento styginiams nusakyti pasitelkiami įvairūs pavadinimai (lunia, harffa, gešli, cytra), o Naujojo Testamento kitarai išlaikomas citros pavadinimas („Cytry Bože“, Apr 15, 2). Chylinskis kitarą vadina ne tik „citra“, bet ir „arfa“ (rašo „harpa“ arba „horpa“), t. y. kitų nei lyra rūšių chordofonais. Bitnerio vertime kitarai išlaikytas vienas „citros“ arba „cijtros“ pavadinimas.

XIX a. pr. citra iš Vokietijos pradėjo plisti į Lietuvą, tačiau ne grynai vokiško pavidalo, o transformuojant kankles – didinant stygų skaičių ir kanklių korpusui suteikiant citros išvaizdą; veikiausiai to plitimo įta-

koje „citrą“ pasitelkia ir Giedraitis. Vadina ją trejopai – Citra, Cytara ir Cytra, vienintelį iš Naujajame Testamente minimų instrumentų visuomet rašydamas didžiąja raide. Praėjus pusantro šimto metų po Chylinskio vertimo, kuriame pirmą kartą pavartotas citros pavadinimas, šio instrumento lietuviška rašyba Giedraičio vertime vis dar nebuvo nusistovėjusi. XIX a. lenkų istorikai J. Kraszewskis ir J. Jaroszewiczius mini lietuvių naudotą styginį, vadinamą citera⁵⁸. Tokią rašybą savo vertime vartoja Baranauskas, kurio darbas styginių instrumentų pavadinimų vertimų požiūriu yra painus, kaip ir pats jo šaltinis Vulgata. Baranauskas kinorui pritaiko penkis skirtingus pavadinimus ir jų variantus („citarą“, „citera“, „cithara“, „kitarą“, „arpa“, „kanklai“, „kanklos“, po vieną kartą – „lyra“ ir „žaislai“), neveliui – keturis („arpa“, „kitara“, „cithara“, „kanklai“, „psalterijonas“). Rankraštyje atsispindi vertėjo dvejonės ieškant kinoro atitikmenų, pavyzdžiui: „kanklai“ dvejose eilutėse (1 Sam 16 ir 23) išbraukti ir pakeisti „citera“, o hebrajiška sąvoka *nigēn*, reiškianti grojimą styginiu instrumentu, išversta „psalterijumi“. 1 Sam 10, 5 kinorui suteiktas „kanklių“ pavadinimas taip pat pakeistas „citera“, o nevelis, pradžioje buvęs išverstas kaip „psalteriumas“, pakeistas „arpa“.

Valančiaus Psalmių vertime kinoras dažniausiai verčiamas „kanklemis“, taip pat „citarą“ arba „citaru“, „arpa“; nevelis verčiamas „arpa“, porą kartų – „kanklemis“. Sueiliuotoje versijoje instrumentams bei grojimo būdui nusakyti Valančius įveda būdvardžių irrieveiksmių, kurių nėra originaliaame tekste, kaip antai:

kankles garsingas Wieszpatem skąmbinsiu (Ps 43, 4), arba *wargonus gierus, Dieuwj paspaudikiet / stigas itęmptas guwej paskambikiet* (Ps 150, 4).

Skvireckas kinorui ir neveliui nusakyti pasitelkia kankles ir „arpa“. Šie du pavadinimai įvairuoja kas keli tos pačios knygos skyriai, net jei Vulgatoje išlaikomas tas pats pavadinimas (pavyzdžiui, Jobo 21, 12 ir 30, 31). Nevelio lietuviški atitikmenys ne visuomet grindžiami Vulgata: Skvireckas tą pačią lotynišką sąvoką kartais verčia skirtingai, nesilaikydamas unifikuotos pavadinimų sistemos. Skvirecko vertimo 3 leidime (1991) Psalmėse atsiranda naujas kinoro ekvivalentas – „gitara“, o nevelis Psalmėse keletą kartų tampa ir „psalteriu“. Gitaros pavadinimą Psalmėse minimam kinorui vienintelį kartą pavartoja ir A. Liesis (Ps 92, 4), kurio vertimas iš kitų, atliktų XX a. antrojoje pusėje, išsiskiria kinoro ir nevelio pavadinimų interpretacijų įvairove: kinoras vadinamas kankliais, lyra, arfa, gitara, o nevelis – arfa, citra, lyra, kankliais.

Kinoras ir nevelis tais pačiais trimis pavadinimais – kanklių, „harfos“ ir psalterio – figūruoja Vėliaus vertime. Burbulio vertime kinoras ir nevelis po lygiai kartų verčiamas ir arfa, ir psalteriu (nevelis vieną kartą išverstas

„styginiais“ ir net „cimbolais“). Iš vyraujančių kelių vienodų pavadinimų atrodytų, kad Vėliaus ir Burbulio vertimuose kinoras ir nevelis nediferencijuojami, o veikiau traktuojami kaip tas pats instrumentas.

Valenčio Psalmynne kinoras verčiamas kanklėmis, lyra, arfa, o nevelis – arfa ir kankliais. Naudojamas dvejetainis to paties instrumento pavadinimas – kanklės ir kankliai. Tai galėjo būti sąmoningas pasirinkimas, mat „kanklėmis“ verčiamas kinoras, o „kankliais“ – nevelis, nes, kaip teigta XX a. pradžioje, „Lietuvoje kanklės ir kankliai esą skirtingi instrumentai“⁵⁹. Gedos Psalmynne kinoras verčiamas kankliais, arfa ir citra, nevelis – arfa ir lyra. Psalmyno vertimuose instrumentų pavadinimų gausą galima aiškinti kūrybinio polėkio proveržiu ir vertėjų sau leistu laisvesniu biblinės minties interpretavimu. Laikantis tradicinio kanklių pavadinimo lyginimo su sanskr. *kankala*, reiškiančiu varpelį ir siejama su bendros prokalbės šaknimi *gan(dh)*, kuri reiškia „indą, rankeną (kardo)“⁶⁰, išryškėja etimologinė paralelė, kadangi abu instrumentai – kanklės ir nevelis – savo forma primena indą, t. y. ritualinę priemonę. Remiantis tokiu paralelizmu, pasitaikantis nevelio pakeitimas kanklėmis atrodo etimologiškai priimtinas.

A. Rubšio vertime kinoras verčiamas „lyra“, orientuojantis į XX a. viduryje nusistovėjusią šio instrumento organologinę interpretaciją, tačiau keliose eilutėse kinoro ir nevelio pavadinimai sukeičiami vietomis: nevelis tampa „lyra“, o kinoras – „arfa“ (1 Sam 10, 5; Iz 23, 16, 24, 8; Ps 49, 5; 57, 9; 137, 2). Kinoro ir nevelio pavadinimai sistemingiausiai išlaikomi Jurėno vertime: kinoras taip pat verčiamas tipologiškai artimiausiu „lyros“ atitikmeniu ir vieną kartą „citra“ (Iz 30, 32). Nevelį vienintelis Jurėnas verčia tik „arfos“ pavadinimu.

Naujajame Testamente minimą kitarą vienintelis Bretkūnas verčia trejopai („kanklėmis“, „harfa“ ir „liutnia“), pavartodamas skirtingus šių pavadinimų užrašymo variantus. Kitarą ir katalikiškojoje, ir protestantiškojoje tradicijoje dažniausiai vadinama „arfa“, tačiau XVII a. vid.–XIX a. pr. vertimuose (Chylinskio, Bitnerio, Giedraičio) jai parenkamas „citos“ ekvivalentas. Kai kurie vertėjai skirtingame kontekste minimą kitarą suvokia kaip du skirtingus instrumentus: šv. apaštalo Pauliaus laiške (1 Kor 14, 7) – kaip kankles (Bretkūnas, Kavaliauskas, Burbulys), kaip citrą (Skvireckas) arba kaip lyrą (Jurėnas), o Apreiškimo Jonui knygoje – kaip arfą (Bretkūnas, Kavaliauskas, Burbulys, Skvireckas, Jurėnas). Kvanto Biblijoje, *Bybeles* ir Vėliaus vertime kitarai vieningai išlaikomas „arpos“ ar „harfos“ pavadinimas.

Protestantiškuose vertimuose, pradedant Bretkūnu, biblijiniais styginiais nusakyti vartojama nuo dviejų iki penkių skirtingų pavadinimų. Iš Vulgatos atliktuose katalikiškuose vertimuose, kaip ir iš antrinių šaltinių

parengtuose XX a. antrosios pusės protestantiškuose leidimuose bei iš originalo kalbos verstame Psalmynne, stokojama dėsningų interpretacinių nuostatų: kinoras ir nevelis įvardyti tapačiais pavadinimais, aprėpiančiais keturias iš penkių pagrindinių chordofonų rūšių – arfą, liutnę, citrą ir lyrą. Tokia įvairovė tęsia pirmuosiuose istoriniuose vertimuose užsimezgsios klaidingos tipologijos istoriją.

Medinių aerofonų interpretacijos

Visų trijų instrumentų – tai fleitos tipo *ugavo*, šal-mėjo tipo *chalilio* ir graikiškojo *áulo* – lietuviškų atitikmenų paieškose vyrauja „vamzdžių“ pavadinimas, išsilaikantis nuo Bretkūno ir Kvanto Biblijos iki XX a. Burbulio ir Vėliaus vertimų. Protestantiškuose vertimuose tą galėjo nulemti rėmimasis autoritetinguoju Lutheriu, visus tris instrumentus vadinusiu „Pfeiffe“, nurodant bendrą medinių pučiamųjų tipą. Vamzdžiais Lietuvoje daugiausia vadinti pučiamieji instrumentai be liežuvelių – švilpos, lamzdeliai, medinės ilgos dūdos su skylutėmis, pučiamos iš galo; dėl terminų įvairovės tautosakoje patiems instrumentologams kartais nelengva instrumentus diferencijuoti. „Vamzdžiai“ ir kitas ugavui, chaliliui bei aului taikomas bendras pavadinimas „fleita“ (nuo XX a. II pusės) įvardija švilpiamųjų aerofonų tipą, taigi klaidingai identifikuoja chalilį ir aulą; kita vertus, ugavui ir chaliliui taikomas bendras „birbynės“ pavadinimas teisingai atspindi liežuvelinį chalilį, tačiau yra netikslus ugavo atžvilgiu.

Chalilis vienąsyk pavadinamas ir lūpiniu aerofonu: remiantis Lutherio vartota sąvoka „Drommete“ (Jer 48, 36), Bretkūno Biblijoje pasitelkiama „trūba“; Kvanto Biblijoje, *Bybeles* redakcijose ir jomis pagrįstame Vėliaus leidime – „trimitas“. Baranausko ir Skvirecko vertimuose stabiliai išlaikytas chalilio ekvivalentas „vamzdžiai“ yra nulemtas Vulgatos, kurioje chaliliui suteikiamas vienintelis *tibia* pavadinimas.

Ugavo, iki XIX a. antrosios pusės versto „vamzdžiais“, interpretacija pakinta Valenčiaus ir Baranausko vertimuose iš Vulgatos – jis tampa „wargonais“ (iš lot. *organum*) – biblijiniais laikais žydams nežinomu instrumentu, o Baranausko vertime – taip pat dar ir „vamzdžiais“ bei „žaislu“⁶¹. Katalikiškosios tradicijos įtakoje vargonus, kaip didingumo, užpildančio šventovės erdvę, simbolį, vertėjai panaudoja kulminacinėje 150 psalmėje. Prie 150 psalmės skaitome Baranausko komentarą: „Striunomis. Žaislais striunotais. Wargonais. Wisokiais žaislais. Ebr. Hugav, wamzdys ir žaislas su wamzdžu, kaip musu wargonai“. Talmude ugavas buvo siejamas su senovės graikų hidrauliu, t. y. vandeniniais vargonais, – iš čia galėjo kilti kunigo Menokijaus komentaras, kuriuo rėmėsi Baranauskas.

„Birbynės“ pavadinimas ir ugavui, ir chaliliui pirmą kartą pritaikomas Vėliaus vertime. P. Ruigys savo žodyne (1747), teikdamas birbynės aprašą, apibūdino ją kaip dūdelę (švilpynę) iš šiaudo ar plunksnos⁶². Pagal XX a. lietuvių instrumentologų klasifikaciją birbynė priskiriama klarneto tipo instrumentams, tad ją galima laikyti tiksliausiu chalilio ekvivalentu lietuviškuose Biblijos vertimuose. Vėliaus parengtoje Biblijoje chalilis turi tris skirtingus atitikmenis – „vamzdis“, „birbynė“ ir „trimitas“, taigi traktuojamas kaip trijų tipų aerofonas (švilpiamasis, liežuvėlinis ir lūpinis). Šiuo atžvilgiu nutolstama nuo vertimo šaltinio (*Bybeles*), kuriame ir chalilis, ir ugavas, ir aulas verčiami vieninteliu „vamzdžio“ pavadinimu (išskyrus „trimitą“ minėtoje Jer 48, 39 eilutėje). Jurėno vertime chalilis taip pat traktuojamas trejopai – kaip skudučiai, vamzdeliai ir fleita. **Jis vienintelis iš lietuvių vertėjų pasitelkia charakteringą lietuvių liaudies muzikos instrumentą skudučius.** Išnašoje prie chalilio vertimo „vamzdeliais“ (1 Kar 1, 40) Jurėnas nurodo Vatikano kodekso versiją, kurioje, atsižvelgiant į Septuagintoje vieną kartą pavartotą sąvoką „en chorois“, chalilis traktuojamas kaip „rateliai“.

Fleitos, kurią lietuviai žinojo nuo XVII a., pavadinimas Biblijos vertimuose paplito tik XX a. (pirmasis pavartojo Kavaliauskas), o naujausiuose visos Biblijos vertimuose (Burbulio, Rubšio ir Jurėno) „fleita“ vadinami visi trys instrumentai – ugavas, chalilis ir aulas. Fleita ugavas vadinamas ir Gedos Psalmyne. Keturis kartus Senajame Testamente paminėtas ugavas Rubšio darbe tris kartus verčiamas skirtingai: dūda (Pr 4, 21, Ps 150), fleita (Job 21, 12) ir birbyne (Job 30, 31), nesilaikant bendros instrumentų grupės. Jurėno vertime ugavas taip pat traktuojamas trejopai: kaip vamzdis, fleita ir skudutis. Remiantis ugavo kaip Pano fleitos traktavimu, kuris buvo populiarus XVIII–XX a. pradžioje, skudučio (skudučių – kaip 5–8 vamzdelių komplekto) sąvoką būtų galima vertinti kaip etimologiškai priimtina.

Rubšio ir Jurėno pasirinkime verčiant ugavą išryškėja tipologinis skirtumas: Jurėnas, priešingai Rubšiui, visais trimis pavadinimais žymi švilpiamojo aerofono tipą, taigi ugavą identifikuoja teisingai. Šių vertėjų sprendimą suteikti ugavui trigubą charakteristiką galima grįsti lietuviškų pučiamųjų instrumentų terminologijos problema, tačiau neaišku, kodėl tiek daug skirtingų pavadinimų šiam instrumentui suteikė vertusieji iš originalo kalbų. Galima daryti prielaidą, kad vertėjai skirtingų tembrų lietuviškus instrumentus parinko atsižvelgdami į konteksto, kuriame minimas ugavas, specifika. Pavyzdžiui, Jobo knygoje (21, 12) ugavas su kinoru ir tofu minimi bedievių linksmybėse, tad Rubšiui veikiausiai atrodė tinkamesnis fleitos atitikmuo, o Jobo raudą (30, 31) kartu su kinoru simbolizuojantis ugavas verčiamas birbyne – emocionalesnio, graudesnio garso instrumentu.

Aulą dauguma vertėjų linkę traktuoti kaip švilpiamąjį aerofoną – taigi daugelyje lietuviškų vertimų aulo kaip liežuvėlinio instrumento specifika neatsispindi. Chylinskio vertime graikų *aulós* ir kitus šio žodžio vadinimus – *aulētēs* („aulistas“), *aulēo* („pūsti aulą“) – atitinka „dudelė“, „vamzdžiai“ bei „pipynė“. Baltiškos ir slaviškos kilmės pavadinimas „dudelė“, kaip ir Giedraičio „vamzdelis“, nusako vietinės kilmės paplitusį, dažniausiai iš žievės sukamą piemenų instrumentą. Kai kuriuose Lietuvos regionuose dūdele vadinta ir birbynė, ir švilpyinė. Jeigu „dudėlė“ Chylinskis vadino birbynę, galima teigti, kad vertėjui pavyko rasti lietuvišką liežuvėlinio aulo ekvivalentą. Šiuolaikinėse Naujojo Testamento interpretacijose (nuo XX a. II pusės) aulas greta minėtų „vamzdžių“ ir „fleitos“ tampa „švilpyne“ (Gideono brolių leidimas), „rageliais“ (Vėlius), „dūda“, „lamzdeliais“ (Jurėnas). Kaip ir kitaros atitikmenų parinkimo atveju, skirtinguose kontekstuose minimą aulą lietuvių vertėjai vadina skirtingais instrumentais. Daugiausia variantų, net keturi, yra Jurėno vertime. Vertimuose į kitas kalbas „aulo“ ir su juo susijusių formų vertimas vieningesnis – pavyzdžiui, Vulgatoje išlaikoma „tibia“, Wujeko vertime – „piščalka“, Lutherio vertime „Pfeiffe“, karaliaus Jokūbo – „pipe“, Sinodo – „svirelė“ (свирель). Taigi ugavo, chalilio ir aulo pavadinimų vertimai atskleidžia sudėtingą lietuviškų tradicinių pučiamųjų instrumentų klasifikaciją.

Membranofonų ir idiofonų interpretacijos

Bibliinių mušamųjų instrumentų identifikavimas nėra toks problemiškas kaip kitų grupių – pasirinkti pavadinimai dažniausiai rodo teisingą instrumento tipą. Bretkūno suteikti pavadinimai – „bubnai“, „kankalėliai“ arba „kankalai“ ir „cimbalai“ (iš Lutherio „Pauken“, „Schellen“ ir „Tymbeln“ arba „Cymbeln“). „Kankalo“, lietuvių kalba reiškiančio medinį varpelį, pavadinimu ritualiniai aukso žvangučiai *paamonim*, biblijiniais laikais puošę vyriausiojo kunigo apdarą, semantiškai transformuojami į lietuviškus medinius išskobtus varpelius, kurie buvo kabinami gyvuliams po kaklu ir savo forma priminė indą.

Bretkūno parinkti mušamųjų pavadinimai išlaikė (išskyrus „kankalėlius“) iki XX a. pradžios – iki Barausko vertimo, kuriame pirmą kartą atsiranda „warpelio“ sąvoka, prigijusi visuose vėlesniuose lietuviškuose vertimuose. Skambūs lietuviški Bretkūno „kankalėliai“, Kvanto Biblijoje pavartoti auksiniams žvangučiams nusakyti, vėlesnėse jos redakcijose ir *Bybeles* leidimuose pakeisti nelietuviškos kilmės „zwannėlu“ arba „zwaneliu“ (sen. slav. *zvон* – garsas, varpas), išskyrus vienintelę Naujojo Testamento eilutę (1 Kor 13, 1), kurioje Bretkūno pasitelktas, o Kvanto Biblijoje ir *Bybeles* išlaikytas „kan-

kalas“ ženklina graikiškąjį „kymbalon“. Ir „kankalėliai“, ir „zvaneliai“ žymi medinius arba metalinius varpelius ar žvangučius, dažniausiai su šerdelėmis – taigi atspindi vėlesnės nei bibliinių *paamonim* sandaros kratomuosius idiofonus.

Tofas, rėminis būgnas (jo pavadinimas Vulgatoje verčiamas „tympanum“, Lutherio Biblijoje – „Pauken“), vertėjams nekėlė tiek keblumų, kiek „trūbos“, „vamzdžiai“, „citaros“ ir kiti ankstesniuose poskyriuose aptarti instrumentų pavadinimai. Daugelyje vertimų išlaikomas tofo tapatumas, t. y. „būgno“ pavadinimas skirtingais rašybos variantais, tačiau pasitaiko ir tipologiškai tolimų interpretacijų: Burbulio vertime jis traktuojamas kaip idiofonas ir net chordofonas, o nusakomas penkiais (!) pavadinimais – kaip būgnas, tamburinas, būgneliai, barškalai ir arfa.

Vėlyvuosiuose XX a. vertimuose tofas tampa ne tik „tambūrinu“ (Burbulys, Rubšys), „tambūru“ (Jurėnas), bet ir „būgneliais su žvangučiais“ (Rubšys). Tofas išties galėjo būti panašus į tambūriną, tik manoma, kad jis neturėjo metalinių žvangučių. Gedos Psalmyne tofas vadinamas „vario timpanais“ (Ps 68, 26 ir Ps 81, 3; kitose dviejose psalmėse, 149 ir 150, išlaikomas būgnų pavadinimas) – tikriausiai šiuolaikinio orkestro instrumento įvaizdžiu poetas siekė išryškinti pakilią šventės metu giedotų psalmių atmosferą.

Vienintelis iš Biblijoje minimų instrumentų – varinės lėkštės *meciltajim* arba *cilcelim* – visuose lietuviškuose vertimuose interpretuojamas vienodai, pasitelkiant iš graikiškos sąvokos „kymbalon“ kilusius „cimbolus“. Išimtis – Burbulio vertimas, kuriame greta „cimbolų“ šis idiofonas netikėtai įgauna dar „dūdelių“ (2 Sam 6, 5) ir „būgnų“ (1 Kr 13, 8) pavadinimus.

Naujajame Testamente minima *chalkōs ēchōn* („skambantis varis“; manoma, kad sąvoka neturi muzikos instrumento semantikos) ir „kymbalon“ (1 Kor 13, 1) Bretkūnas verčia „skambanczu waru“ ir „kankalu“ (Lutherio Biblijoje – „ein tönend Erz“ ir „eine klingende Schelle“). „Kymbalon“ vertimas „kankalais“ nėra tikslus, kadangi Senojo Testamento vertime „kankalais“ žymimi auksiniai žvangučiai ant vyriausiojo kunigo apdaro, o Naujajame šiuo pavadinimu nusakomas vienas iš Šventyklos muzikantų, levitų, ansamblio instrumentų – lėkštės; taigi tas pats lietuviškas atitikmuo pritaikomas skirtingų tipų idiofonams – kratomajam ir daužiamajam. Vienintelis iš XX a. vertėjų „kankalo“ pavadinimą šioje eilutėje paliko Vėlius, savo vertimą grindęs *Bybeles* leidimais. Skvirecko Naujojo Testamento vertimo I leidimas (1911) ypatingas tuo, kad „kymbalon“ vienintelį kartą tampa „kankliais“. Tikriausiai atsižvelgiant į kanklių, kaip „panašių į cimbolus“ (S. Daukantas), charakteristiką, antrajame Skvirecko Naujojo Testamento leidime (1949) kankliai jau pakeisti „kimbolu“.

„Varis“, išlaikant tikslią „chalkos“ reikšmę, kuri muzikiniu aspektu yra neutrali, figūroja visuose šios eilutės vertimuose. Vienintelis Jurėnas šiai sąvokai išreikšti pavartojo „žvangančio gongo“ pavadinimą ir tuo „variui“ suteikė aiškaus muzikos instrumento statusą. Išnašoje Jurėnas gongą aiškina kaip „disko pavidalo mušamą žalvarinį muzikos instrumentą“. Gongo, paplitusio Pietryčių Azijoje, prototipas buvo plokščios bronzinės lėkštės – taigi, gali būti, kad tokiu pasirinkimu Jurėnas „vari“ interpretuoja kaip lėkščių, išverstų „cimbolais“, sinonimą.

Per šimtmečius pakitusi termino „cimbolai“ reikšmė dar labiau komplikuoja bibliinių instrumentų lietuviškų atitikmenų klausimą: transliteruotas graikiškas „kymbalon“ senovės žydų idiofonui *meciltajim* (lėkštėms) nusakyti Bretkūno laikais Rytų Europoje jau ženklino mušamąjį chordofoną, citros rūšies instrumentą, kurį į Lietuvą galėjo atvežti klajojantys muzikantai⁶³. Senajame Testamente minimų lėkščių vadinimas „cimbolais“ nuo pat pirmojo lietuviško vertimo nebeatspindi šio bibliinio instrumento; tačiau tai nėra vien individualus lietuvių vertėjų pasirinkimas, tai – platesnio europinio konteksto įtaka.

Mušamųjų instrumentų identifikavimas lietuviškuose vertimuose yra tikslesnis nei styginių ar pučiamųjų, tačiau pasitaiko keletas tipologiškai tolimų interpretacijų. Tiek kitų, tiek šių instrumentų pavadinimų vertimus apsunkina istorinė pačių instrumentų raida ir ilgainiui pakitusios transliteruotų pavadinimų reikšmės, kai senieji žydų instrumentai buvo tapatinami su vertėjų aplinkoje paplitusiomis panašios sandaros muzikavimo priemonėmis.

Sudėtingos identifikacijos muzikos sąvokų interpretavimas

Sudėtinga biblinės muzikinės terminologijos dalis yra ir retai minimos arba neaiškios etimologijos sąvokos, neturinčios vieningos percepcijos. Dauguma šių sąvokų, galinčių reikšti muzikos instrumentus (*minim, šališim, menaanim, mecilt, neginot, nechilot*), dermių bei melodijų nuorodas atlikėjams (*alamot, šeminot, git, šušán*) arba atitinkamą muzikavimo būdą (*sela, higajon*), Biblijos vertimų istorijoje traktuojamos prieštarai. Dėl įvairialypės etimologijos didžiūma jų buvo traktuojamos skirtingai, tad lietuviškuose vertimuose taip pat galima atsekti pagrindines šių sąvokų vertimo į senąsias ir europines kalbas tendencijas, retsykais pasitelkiant lietuvių muzikos kultūrai būdingus terminus, kaip antai „kankliavimas“, „barškalai“, „kankalėliai“, „sutartinės“ (Vėliaus vertime). Trys vertėjai – Vėlius, Rubšys ir Jurėnas – dalį sudėtingos etimologijos pavadinimų transliteruoja, kaip įprasta kai kuriuose pripažintuose Biblijos

vertimuose, į europines kalbas (pavyzdžiui, Karaliaus Jokūbo, Lutherio, Gdanskio Biblijoje, rusų Sinodo vertime).

Vienas sudėtingiausių Biblijos fragmentų muzikos instrumentų identifikavimo atžvilgiu yra Babilono valdovo Nebukadnezaro rūmų orkestro sudėties išvardijimas (Dan 3, 5). Originalus teksto fragmentas parašytas aramėjiškai, tačiau instrumentų pavadinimai nurodomi mišrių graikų, aramėjų ir hebrajų kalbų dialektu. Instrumentų sąrašas skyriuje pakartojamas keturis kartus (5, 7, 10 ir 15 eil.). Lietuviškuose vertimuose babiloniečių instrumentai interpretuojami taip:

- *Karná*: „trūba“ (Bretkūnas, Kvanto Biblija, *Bybeles*); trimitas (Skvireckas, Vėlius); ragas (Burbulys, Rubšys, Jurėnas);

- *Mašrokítà*: „trumittos“ arba „trimittos“ (Bretkūnas, 1735 m. Biblija, *Bybeles*); vamzdis (Skvireckas, Burbulys); „trūba“ (Vėlius), dūda (Rubšys, Jurėnas);

- *Katrós*: „harfos“ arba „arpos“ (Bretkūnas, Kvanto Biblija, *Bybeles*, Vėlius); kanklės (Skvireckas); lyra (Rubšys); citra (Burbulys, Jurėnas);

- *Sabchá*: „skripkos“ arba smuikai (Bretkūnas, Kvanto Biblija, *Bybeles*, Skvireckas, Vėlius); arfa (Burbulys); citra (Rubšys); trikampė lyra (Jurėnas);

- *Psanterìn*: psalteriai (Bretkūnas, Kvanto Biblija, *Bybeles*, Vėlius, Burbulys); arfa (Skvireckas, Rubšys, Jurėnas);

- *Sumpónja*: „liutos“ (Bretkūnas); „lautos“ arba „laucezos“ (Kvanto Biblija, *Bybeles*); surmos (1865 ir 1895 m. *Bybeles*), dūda (Skvireckas); kanklės (1910 m. *Bybeles*, 1949 m. *Bybeles*, Vėlius); trimitai (Burbulys); būgnas (Rubšys, Jurėnas);

- *Kol znei zmará*: „wissokie strunu/strunniniai žaislai“⁶⁴ (Bretkūnas, Kvanto Biblija, *Bybeles*); „visokios rūšies muzika“ (Skvireckas); „visokiausios stygos“ (Vėlius); „kitas instrumentas“ (Rubšys); „visokie muzikos instrumentai“ (Burbulys, Jurėnas).

Du instrumentai (*karna* ir *mašrokita*) sutartinai traktuojami kaip aerofonai, trys (*katros*, *sabcha* ir *psanterin*) – kaip chordofonai, pasitelkiant iš viso keturias skirtingas jų rūšis; o sąvokos „sumponja“ interpretacija apėmė visų trijų rūšių instrumentus – chordofonus, aerofonus ir membranofonus – ir patvirtina prieštaringo sąvokos suvokimo tendenciją, išryškėjusią šio fragmento vertimuose į kitas europines kalbas. Įvairių vertimų galima aiškinti tuo, kad aramėjiškos-graikiškos sąvokos prasmė yra ganėtinai mįslinga ir patys instrumentologai pateikia kelias skirtingas jos versijas. Anot vieno, *sumponja* žymi keliabalsį giedojimą, skambesį ar ansamblinį grojimą⁶⁵.

Šia versija nė vienas iš lietuvių vertėjų nepasinaudojo, nors Jurėnas savo vertimo išnašoje *sumponja* aiškina ir kaip „ansamblį“⁶⁶. D. Wulstano teigimu, *sumponja* yra graikiškas frazės „kol znei zmará“, reiškiančios „vi-

sokius muzikos įrankius“, vertimas, o teksto perrašinėtojas tiesiog pamiršo išbraukti vieną iš versijų⁶⁷. Taip pat manoma, kad *sumponja* yra mišrus dialektinis graikiškojo „tympanon“, atsiradusio įvykus fonetinėms transformacijoms ir vėliau prasiskverbusio į aramėjų kalbą, atitikmuo; todėl kai kurie muzikologai Nebukadnezaro rūmų orkestrą papildo membranofonų grupės instrumentu, kad orkestras būtų visos sudėties⁶⁸. A. Rubšys ir A. Jurėnas, *sumponja* išvertę „būgnu“, galėjo vadovautis dabarties organologijos prielaida, kad *sumponja* yra liaudiškas dvipusis rėminis būgnas⁶⁹.

1865 m. ir 1895 m. *Bybeles*⁷⁰ *sumponja* verčiama „surma“ – vienintelį kartą lietuviškuose vertimuose randamu pavadinimu. Bretkūnas jam žinomų instrumentų sąrašė mini surmą (vok. *Schalmei*), viduramžių pučiamąjį instrumentą su viengubu liežuveliu, XVII a. modifikuotą ir virtusį klarinetu, tačiau savo vertime jos atsisako ir *sumponjai* palieka Lutherio parinktą styginio – liutnės (vok. *Laute*) – pavadinimą. „Lautomis“ ši sąvoka verčiama ir 1755 m. Biblijoje, tik 1865 m. *Bybeles* pasitelktas – nežinia, kuo remiantis – pavadinimas „surma“. Tai, kad XIX a. *Bybeles* leidimuose buvo paminėta surma, o ne vokiškame šaltinyje pateikiamas „Lauten“, rodo, jog redaktoriams šis instrumentas turėjo būti žinomas, todėl yra pagrindas nesutikti su V. Bartusevičiaus (1983) teiginiu, kad „apie surmos (*Schalmei*) instrumento paplitimą ar naudojimą Lietuvoje, išskyrus J. Bretkūno sąrašą, daugiau žinių nesutinkame nei rašytiniuose šaltiniuose, nei mūsų tautosakoje“⁷¹. Kita vertus, neaišku, kodėl vokiškasis chordofonas „Lauten“ išverstas liežuveliniu aerofonu „surma“, juolab kad šios eilutės vertimuose į kitas europines kalbas „surmos“ nėra.

Įdomu, kad kai kurie vertėjai Nebukadnezaro ansambliui nusakyti vartoja pavadinimus, kurių jie nemini nė vienoje kitoje Biblijos knygoje, tuo tarsi norėdami parodyti, jog babiloniečių orkestras yra neįprastas ir skiriasi nuo judėjų instrumentarijus: pavyzdžiui, 1755 m. Biblijoje⁷² ir 1905 m. *Bybeles* atsiranda „lauta“ ir „lauceza“ (iš Lutherio vienintelį kartą pavartoto *Lauten*), 1865 ir 1895 m. *Bybeles* – minėtoji „surma“, Skvirecko vertime – „dūda“, Burbulys įveda jam nebūdingą „citrą“. Vienintelį kartą Naujajame Testamente minima aptartajai *sumponja* artima sąvoka *symfōnía* (Lk 15, 25), moksliniuose leidiniuose dažniausiai interpretuojama kaip muzika, atliekama kelių instrumentų, instrumentinis ansamblis, dvivamzdė fleita ar netgi „dūdmaišis“⁷³, lietuviškuose vertimuose išreikšta „giedojimu“ (Chylinskis, Giedraitis), „giesme“ (Bretkūnas, Bitneris), „dainomis“ (*Bybeles*, Vėlius), „muzika“ (Kavaliauskas, Burbulys, Jurėnas).

Išvados

Iš atliktų tyrimų akivaizdu, kad kiekvienas vertimas, pasižymėdamas savita „kalbėsenos energija“, tęsia gyvą Šventojo Rašto plėtotę ir reflektuoja kalboje glūdinčius kultūros istorijos sluoksnius. Lietuviškų Biblijos vertimų analizė muzikos instrumentų interpretavimo aspektu patvirtina kelis svarbius teiginius.

Vertėjų pasirinkimą, kokias sąvokas vartoti, nulėmė teksto kalbiniai kodai – originalas, klasikinė (Vulgata) arba autoritetinga (Lutherio, *Statenbijbel*, Wujeko) interpretacijos.

Bretkūnas, remdamasis Lutherio vertimu, kai kurias jo vartotas vokiškas sąvokas transliteravo – taip pirmą kartą lietuviškame rašytiniame šaltinyje buvo paminėti Europos muzikos kultūroje žinomi instrumentai psalteris, liutnė, cimbolai. Galima teigti, kad Lutheris – vienas ryškiausių XVI a. Europos reformacijos kultūros atstovų – per Bretkūno Biblijos vertimą ir jo vėlesnes redakcijas iki XX a. vidurio darė tiesioginę įtaką lietuviškų muzikos terminų raidai.

Protestantiškuose vertimuose – nuo Bretkūno iki paskutiniųjų *Bybeles* leidimų XX a. viduryje – muzikos terminija mažai keitėsi. Dažniausi pokyčiai – tai kitokia instrumentų pavadinimų rašyba arba kita giminė, pvz., trumitta – trimitta, kanklai – kanklės, cimbalai – cymbalos ir pan. Ir protestantiškuose, ir katalikiškuose iš antrinių šaltinių parengtuose vertimuose chordofonų identifikacija nenuosekli: jie nediferencijuoti ir įvardyti tapačiais pavadinimais, aprėpiančiais keturias iš penkių pagrindinių chordofonų rūšių. Iš originalo kalbų parengti Rubšio ir Jurėno Biblijos vertimai instrumentų traktuotės atžvilgiu panašūs: jiems būdinga tikslesnė chordofonų grupės ir lūpinių aerofonų instrumentų klasifikacija, tačiau čia didesnė medinių pučiamųjų interpretacijų įvairovė. Beveik visuose vertimuose nepriklausomai nuo to, kokia tradicija remtasi, geriausiai pavykę išlaikyti mušamųjų grupės instrumentų tapatumą.

Biblinė muzikinė terminologija, istoriškai transformuota europinėje erdvėje, yra išlaikiusi ir lietuviškų muzikavimo tradicijų atspindžių.

Lietuviškuose vertimuose bibliniai instrumentai identifikuojami pasitelkiant: transliteruotus graikiškuosius, Europos muzikinėje kultūroje egzistuojančius instrumentų pavadinimus (kitara, psalteris, cimbolai, timpanai, vargonai); iš Artimųjų Rytų kilusių ir Europoje populiarių (arfa, lyra, liutnė) bei retesnių (sistra) instrumentų pavadinimus, taip pat arabiškąjį „surma“ ir Tolimųjų Rytų „gongą“; vėlesnius europietiškos kilmės instrumentų pavadinimus (citra, gitara, fleita, trimitas, klarinetas, tambūrinas); slaviškos kilmės pavadinimus (trūba, patrūbočius, smuikas, skripka, dūda, dūdelė, zvanelis,

būgnas); lietuviškus vietinės kilmės instrumentų pavadinimus (vamzdžiai, vamzdeliai, ragai, rageliai, ožragis, kanklės, kankliai, kankalai, kankalėliai, skambučiai, varpeliai, barškalai, barškučiai, skudučiai, lamzdeliai, lumzdžiai, birbynė, švilpynė) – šie instrumentai sudaro gausiausią grupę vertimuose vartojamų lietuviškų ekvivalentų, padedančių per atpažįstamus vaizdinius išgyventi biblinių archetipų percepciją.

Instrumentų pavadinimus vertėjai pasirinkdavo priklausomai nuo to, kaip jie išmanė muzikinę terminiją, kiek jie buvo kūrybiški, pavadinimai taip pat atspindi ir to meto lietuvių leksiką.

Kai kuriuose vertimuose – nepriklausomai nuo jų kalbinio šaltinio – stokojama vienos pavadinimų vertimo sistemos: tas pats hebrajiškas (graikiškas, lotyniškas ar vokiškas) pavadinimas verčiamas keliais skirtingais variantais. Taigi prielaida, kad tipologiškai tikslesnės lietuviškų ekvivalentų sistemos laikėsi tie vertėjai, kurie gerai išmanė Šventojo Rašto originalo kalbas, pasitvirtina tik iš dalies. Daugelyje vertimų – nepriklausomai nuo šaltinio – atsirasdavo naujų, ankstesniuose vertimuose nevirtotų instrumentų pavadinimų. Pirmą kartą užrašyti kai kurie lietuviškų ir Europoje vartotų instrumentų pavadinimai patvirtina Biblijos vertimų kaip rašytinių šaltinių svarbą lietuviškajai muzikos terminijai. Vertimuose iki XX a. vidurio vyrauja po kelis tų pačių instrumentų pavadinimų variantus: tai rodo, kad jų rašyba vis dar nebuvo nusistovėjusi.

Pastebimas originale vienaskaita vartojamų pavadinimų transformavimas į daugiskaitą, matyt, stengiantis sukurti įspūdingesnį instrumentų ansambliško vaizdą.

Taigi lietuviškuose Biblijos vertimuose išryškėja *keliasluoksni* instrumentų identifikavimo problema. Akivaizdu, kad jau ankstyvuosiuose istoriniuose vertimuose (Septuagintoje, Vulgatoje) susidurta su biblinių instrumentų tipologizavimo sunkumais. Europinėje erdvėje pakito senųjų instrumentų transliteruotų pavadinimų reikšmės, todėl nustatyti tikslūs pavadinimus tapo sudėtinga. Instrumentų pavadinimai perteikiami skirtingais lietuviškais ekvivalentais, o tai rodo, kad lietuviškų instrumentų (ypač pučiamųjų) klasifikacija nebuvo nusistovėjusi.

Tiksliai nustatyti biblinę muzikinę terminiją sudėtinga ir dėl istorinės paties instrumentarijos raidos – siekdami, kad Biblijos tekstas būtų kuo iškalbingesnis ir prieinamesnis visuomenei, vertėjai Šventajame Rašte minimų muzikos instrumentų atitikmenų ieško tarp savo aplinkoje ir savo gyvenamuoju metu paplitusių muzikavimo įrankių.

Nuorodos

- ¹ Biržiška V. *Lietuviškų knygų istorijos bruožai*. Kaunas: Spaudos fondas, 1930. P. 61; Rubšys A. *Šventojo Rašto vertimai. Lietuvos katalikų Mokslų akademijos metraštis VI*, Roma, 1985. P. 8/422.
- ² Vienintelę Luko evangeliją Bretkūnas vertė ne iš Lutherio Biblijos, o iš Vulgatos. Bretkūno Biblijos rankraštis (8 knygos) saugomas Prūsijos valstybės kultūrinio palikimo slaptajame archyve Berlyne. 1981 m. F. Scholzas (Münsteris) ir J. D. Range (Greifswaldas) ėmėsi mokslinio Biblijos leidimo. Jau pasirodė keturi faksimilių tomai (Mozės Penkiaknygė, Psalmynas, Naujasis Testamentas ir Istorinės knygos) ir komentarų knyga.
- ³ Biržiška V. *Ibid.* P. 63.
- ⁴ Evangelikų liuteronų kunigas Jonas Rėza 1625 m. išspausdino Bretkūno išverstą Psalmyną, greta pateikdamas ir Lutherio tekstą. Tačiau, anot kalbininkų, Rėzos ir komisijos narių suredaguotas lietuviškas Psalmių tekstas, kuris turėjo būti prieinamas visoms Prūsijos kunigaikštystės lietuvių tarmėms, kalbos grynumu prastesnis už Bretkūno vertimą. Rėza taip pat redagavo Bretkūno verstą Naująjį Testamentą.
- ⁵ Lukšaitė I. Apie lietuviškų reformatų knygų plitimą Lietuvoje XVII a. *Kraštotyra*, Vilnius. 1970. P. 48.
- ⁶ Kavaliūnaitė G. *Samuelio Boguslavo Chylinskio Naujojo Testamento vertimo santykis su originalais*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2003. P. 16.
- ⁷ *Ibid.* P. 6. Londono Britų muziejaus bibliotekoje saugomas Chylinskio Naujojo Testamento vertimo rankraštis ir vienintelė išlikusi spausdinta jo išversto Senojo Testamento dalis (iki Jozuės knygos), vadinamasis Londono egzempliorius. Chylinskio Naujojo Testamento rankraščio tekstą iššifravo ir paskelbė lenkų mokslininkai J. Otrębskis ir Cz. Kudzinowski (1958).
- ⁸ Viena iš versijų, kad Bitnerio vadovaujamas Naujojo Testamento vertimas atliktas iš graikų k. – *Religijotyro žodynas*. Vilnius: Mintis, 1991. P. 66.
- ⁹ Biržiška V. *Ibid.* P. 69.
- ¹⁰ Zinkevičius Z. Senoji lietuvių literatūra. *Lietuvių kalbos istorija*, III t. Vilnius: Mokslas, 1988. P. 99.
- ¹¹ Padolskis V. Vysk. A. Baranauskas ir Šv. Rašto vertimas į lietuvių kalbą. *Lietuvos Katalikų mokslo akademijos Suvažiavimo darbai*, Vilnius, T. III, 1940. P. 7.
- ¹² Biržiška V. *Ibid.* P. 72.
- ¹³ Veikalo pradžioje nurodoma vieta ir data – Vilniuje 1864 m. – yra kontrafakcija žandarams apgauti: Padolskis V. *Ibid.* P. 4.
- ¹⁴ Jakštas A. Apie katalikiškų lietuvių Šventraščio vertimus ir vertėjus. *Soter*. Kaunas, 1933. P. 16.
- ¹⁵ Padolskis V. *Ibid.* P. 15.
- ¹⁶ Baranauskas A., vert. *Giesmių Giesmė*. Sud. B. Speičytė. Vilnius: Universiteto leidykla, 2005.
- ¹⁷ Pirmasis išspausdintas graikiškasis Naujojo Testamento tekstas, kurį spausdinimui parengė olandų mokslininkas Erasmus Roterdamiensis (1516).
- ¹⁸ Raitelaičių Jonas. Šventojo Rašto į lietuvių kalbą vertimo istorija. *Vadovas*, nr. 47. Seinai, 1912. P. 246.
- ¹⁹ The Revised Version of the Bible in Relation to Music. *The Musical Times and Singing Class Circular*. Vol. 26, no. 508. London: Musical Times Publication, 1885.
- ²⁰ Harfa liudna (Harffe), Kabsa (Laute), Jūrana (Leier), Wargonai (Orgel), Bubnas (Pauke), Skripka (Fidel), Sūrma (Schalmei), Trūba (Posaune), Kankles (Kewersche Harffe), Wamsdis (Pfeiffe), Tutukles (Die litausche Duden), Duda ragine (Eine grosse Sackpfeiffe), Murenka (Eine kleine Sackpfeiffe). Surmą Bretkūnas galėjo žinoti iš studijų Vokietijoje arba, tikėtina, iš 1483 m. išleistos Niurnbergo Biblijos, kurioje šiuo pavadinimu išverstas chalilis. Bretkūno minima kabsa – liutnės tipo styginis instrumentas, skambinamas pirštais arba brauktuku, kaip manoma, atkeliavęs į Lietuvą XIV a. kartu su Vytauto pakviestais Krymo totoriais, tačiau lietuvių liaudies muzikoje nežinomas.
- ²¹ Range J. D. Jonas Bretkūnas. *Lietuviškai Biblijai – 400 metų. Biblijos vertėjas Jonas Bretkūnas*. Tarptautinės parodos katalogas. Sud. Ona Aleknavičienė, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2002. P. 13.
- ²² Averincev S. Pora žodžių apie tai, kaip sunku versti biblinę poeziją. *Naujasis židinys – Aidai*. 1999, Nr. 1–2. P. 18.
- ²³ Žilevičius J. Liaudies muzikos instrumentai. *Lietuvių enciklopedija*, t. 15. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla. P. 491; J. Švedo teigimu, triūba arba trimitas yra pavieniui vartojami kerdžių instrumentai, o ragai ir daudytės yra grupiniai – Bartusevičius V. *Liaudies meno baruose*. Vilnius: Vaga, 1983. P. 114.
- ²⁴ Bartusevičius V. *Ibid.* P. 25. M. Petrausko parengtame muzikos terminų žodynyje (*Mažas Muzikos Žodynelis*. Boston: Lietuvių Muzikos Konservatorija, 1916) „horn“ ir „corn“ pavadinimai verčiami „trimitu“ – p. 13.
- ²⁵ *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002), elektroninio varianto I leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt>. Toliau tekste – LKŽe.
- ²⁶ Šioje ir 1 Kr 16, 42 eilutėje chacocrai suteikiamas dvigubas Drometos/Trūbos pavadinimas.
- ²⁷ Dešinėje parašėje ties šia eilute yra pastaba: „mit Drommeten – Trimitais“. Šios pastabos gali būti paties Bretkūno, mat trimitai *lietuviškuose* rašytiniuose šaltiniuose pirmąkart paminėti XVI a. pirmojoje pusėje – Baltrėnienė M., Apanavičius R. *Lietuvių liaudies muzikos instrumentai*. Vilnius: Mintis, 1991. P. 9. Pavadinimą „pattrubocziai“ Bretkūnas du kartus pavartoja Naujajame Testamente vamzdininkams (Mt 9, 23) ir trimitininkams (Apr 18, 22) nusakyti.
- ²⁸ Seniausią Lietuvos trimitų paminėjimo gudų raštuose datą, 1180 m., nurodo S. Daukantas, *Būdas senovės lietuvių, kalėnų ir žemaičių*, 1845.
- ²⁹ Apanavičius R. Tautos kilmę praskleidžia etnomuzika. *Darbai ir dienos*, 1 (10), Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1995. P. 82.
- ³⁰ Butkus A. Tautinės lietuvių muzikos instrumentai rašytiniuose šaltiniuose. *Mažosios Lietuvos liaudies instrumentai ir apeiginė muzika*. Vilnius: Apyaušris, 1994. P. 17.
- ³¹ Šliūpas J. *Lietuvių, latvių bei prūsų arba baltų ir jų prosenių mythologija*. Šiauliai: Titnagas, 1932. P. 123. Tai vienas iš retų surnos/surmos paminėjimų lietuviškoje literatūroje.
- ³² Moszynski K. Kai kurie liaudies muzikos įrankiai Lietuvoje. *Gimtasai kraštas*, nr. 1–2, 1941. P. 59 ir 60.
- ³³ Motuzas A. Kerdžiaus truba. *Liaudies kūryba*. Vilnius: Lietuvos etninės kultūros draugija, 1992. P. 58.
- ³⁴ Šimonytė-Žarskienė R. *Skudučiavimas šiaurės rytuose Europoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003. P. 135.
- ³⁵ Apanavičius R. Liaudies muzikos instrumentai ir instrumentinė muzika. Tyrimų objektas. *Liaudies kūryba*, Nr. 3. Vilnius: Lietuvos etninės kultūros draugija, 1992. P. 52.
- ³⁶ Išskyrus kelias eilutes, kaip antai 2 Kar 11, 14 ir 12, 14, kuriose Lutherio „Drommeter“ kvanto Biblijoje ir jos kituose leidimuose išverstos „trūbomis“, ne „trimitomis“.
- ³⁷ Muokupavels V. Musical Instruments in the Baltic Region: Historiography and Traditions. *The World of Music*, Vol. 44 (3), 2002.
- ³⁸ „Ožragiais“ taip pat vadintas ne tik pūstukinis, bet ir liežuvėlinis instrumentas – birbynė su gyvulio rago menzūra (Baltrėnienė

nė M., Apanavičius R. *Lietuvių liaudies muzikos instrumentai*. P. 107, p. 134). Baltrėnienė M., Apanavičius R. *Ibid.* P. 134.

³⁹ Baltrėnienė M., Apanavičius R. *Ibid.* P. 134 ir 144.

⁴⁰ Baranausko komentare, skirtame Ts 7, 16 eilutei, šofarai taip pat pavadinami „raginėmis triubomis“.

⁴¹ Коляда Е. И. *Музыкальные инструменты в Библии*. Москва: «Композитор», 2003. P. 205 ir 206.

⁴² LKŽe.

⁴³ Lutheris kinorui išlaiko „Harfe“ pavadinimą, išskyrus Pr 4, 21, kur pasitelkiamas „Geige“ atitinkmuo.

⁴⁴ Manoma, kad pats Bretkūnas jas radęs Neringoje – Matusas J. *Lietuvių kultūra senais laikais (iki 16-to amžiaus)*. Kaunas: Sakalas, 1939. P. 36.

⁴⁵ Baltrėnienė M. Mažosios Lietuvos kanklės rašytiniuose šaltiniuose. *Liaudies kultūra*, Nr. 6, 1995. P. 43–45.

⁴⁶ LKŽe. Cit. *Ausra*. Laikrasztis išleidžiamas Lietuvos milėtoju. Tilžėje, 1884. P. 85.

⁴⁷ Petrauskas M. *Mažas Muzikos Žodynelis*. Boston: Lietuvių Muzikos Konservatorija, 1916. P. 14.

⁴⁸ Коляда Е. И. *Ibid.* P. 173.

⁴⁹ Тынурист Игорь. Взаимодействие культуры игры на кантеле-кянклес с цитрообразными музыкальными инструментами. *Kanklės of the Baltic Sea Nations: from a village house to a concert hall*. Vilnius: The Institute of Ethnomusic Press, 1994. P. 16.

⁵⁰ Muktapavels V. On some relations between kokles styles and contexts in the twentieth century. *Journal of Baltic Studies*. Vol. XXXI, nr. 4. 2000.

⁵¹ Apanavičius R. Kanklės – Narvos kultūros reliktas. *Liaudies kūrybos palikimas dabarties kultūroje*. Mokslinės praktinės konferencijos medžiaga. Kaunas: Šviesa, 1989. P. 67.

⁵² Karpati J. Myths as Organological Facts: After Rereading Denes Bartha's "Double Pipe of Janoshida. *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. 31, Fasc. 1/4. 1989. P. 9.

⁵³ Wells R. H. Lute symbolism in the Renaissance Lute Rose. *Early Music*, vol. 9 no. 1. Oxford University Press, 1981. P. 33.

⁵⁴ Baltrėnienė M., Apanavičius R. *Ibid.* P. 158.

⁵⁵ Žilevičius J. *Ibid.* P. 488.

⁵⁶ Moszynski K. *Ibid.* P. 61.

⁵⁷ Jurkštas V. Senieji liaudies muzikos instrumentai. *Kraštotyra*. Vilnius, 1970. P. 229.

⁵⁸ Šiuos autorius V. Bartusevičius cituoja knygoje *Liaudies meno baruose*. P. 30 ir 31.

⁵⁹ Žilevičius J. Lietuvių liaudies muzikos instrumentai. *Iliustruotoji Lietuva*, 1927. P. 178.

⁶⁰ Apanavičius R., sud. *Senosios kanklės ir kankliavimas*. P. 27–28.

⁶¹ Priešingai nei Septuagintoje, kurioje ugavas verčiamas trimis skirtingais pavadinimais – *kithara* (Pr 4, 21), *psalmos* (Job 21, 12 ir 30, 31) bei *organon* (Ps 150, 4), Vulgatoje ugavui vieningai taikomas *organum* pavadinimas.

⁶² Ruigys P. *Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches Lexicon*. Königsberg, 1747. P. 53.

⁶³ Baltrėnienė M., Apanavičius R. *Ibid.* P. 160.

⁶⁴ Bretkūno rankraštyje šalia *znei zmaravertimo* „wissokie strunszaislai“ tris kartus parašėte pateikta pastaba: „wargonais“.

⁶⁵ Коляда Е. И. *Ibid.* P. 114. Šios versijos šalininkai vadovaujasi graikiškos sąvokos *symfōnia*, reiškiančios keliais instrumentais atliekamą muziką, reikšme.

⁶⁶ Anot paties vertėjo pastabos išnašoje, aramejiškas terminas gali reikšti muzikantų kolektyvą, grojančių įvairiais instrumentais, ar atskirą instrumentą, pavyzdžiui, būgną, dvivamzdę fleitą ar dūdmaišį.

⁶⁷ Wulstan D. The Sounding of the Shofar. *The Galpin Society Journal*, Vol. 26, May 1973. P. 46.

⁶⁸ Коляда Е. И. *Ibid.* P. 115 ir 116.

⁶⁹ Iš šios šaknies kilę pavadinimai šiuolaikinėse kalbose reiškia skirtingus muzikos instrumentus: italų „zampogna“ yra dūdmaišis, o Peru indėnų „zumponja“ – Pano fleita.

⁷⁰ 1895 m. *Bybeles* „sumponja“ verčiama „liauczomis“, o mažomis raidėmis skliaustuose nurodomas ir „surmu“ pavadinimas; 10 ir 15 šio skyriaus eiluteje „liauczu“ nebelieka – figūruoja vien „surmos“.

⁷¹ Bartusevičius V. Kuo grota Lietuvoje prieš 400 metų. *Kultūros barai* Nr. 9, 1973. P. 71; *Liaudies meno baruose*. P. 68.

⁷² Kvantos Biblijos leidimo fotokopijoje Vilniaus universiteto Retų spaudinių skyriuje trūksta Senojo Testamento Pranašų knygų ir Naujojo Testamento, tad negalime palyginti šio pavadinimo vertimo; tačiau tikėtina, kad ir 1735 m. Biblijoje vartojamas, *Lauten*.

⁷³ *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. The University of Chicago Press. 1979. P. 781.

Summary

Musical instruments mentioned in the Old and the New Testaments include all their types – chordophones, aerophones, membranophones, and idiophones. “Travelling” from translation to translation, musical instruments are reflected in them as symbols that have absorbed a number of different cultures.

The two traditions of translating the Bible – Catholic and Protestant – reflect the specific political and linguistic situation of Lithuania. Catholics translated the Scriptures from the Latin Vulgate, making use of Polish translations (especially those by J. Wujek), while Protestants, from the German Bible of M. Luther. The Catholic translation (made by two authors) and the Protestant translation of the complete Bible from the *original* languages were performed only at the end of the 20th c.

The Lithuanian translations of the Bible since the very first translation done by J. Bretkūnas at the end of the 16th c. reveal a *several-layered* problem of identification of musical instruments. Already in the early historical translations (in the Septuagint, the Vulgate) the complexity of typologisation of biblical instruments is obvious. In the European space the meanings of the transliterated names of ancient instruments have undergone changes, and also the names of instruments are conveyed by differing Lithuanian equivalents which reflect a complicated classification of Lithuanian instruments, particularly the winds. The knowledge of biblical musical terminology is aggravated by the historical evolution of the very instruments – in order to render the biblical text eloquent and accessible to local communities, translators look for the equivalents of biblical musical instruments among the instruments common to that particular epoch and surroundings.

Thus the meanings of instruments were far removed from their original existence by acquiring the characteristics of several subtypes of the same type or even of different types of instruments; for example, the most frequent biblical chordophones *kinnor* and *nevel* may receive as many as five typologically different interpretations in one and the same translation. The translations of the names of labial and whistling aerophones testify to the complicated classification of traditional Lithuanian winds. Practically all the translations, irrespective of the tradition they were based upon, were best at preserving the identity of the percussion instruments. The newest translations by A. Rubšys and A. Jurėnas, based on the original, feature a more rigorous classification of chordophones and labial aerophones, but there a great interpretational variety of woodwinds becomes evident.

The identification of biblical instruments in Lithuanian translations is not uniform since use is made of the names of instruments of different origin – Greek (*kitara, psalteris, cimbolai, timpanai, vargonai*), those popular in Europe that have originated from the Middle East (*arfā, lyra, liutnė*) as well as those that were less common (*sistra*), those from the Far East (*gongas*), those of later

European origin (*citra, gitara, fleita, trimitas, klarnetas, tamburinas*) or those of Slavonic origin (*trūba, patrūbočius, smuikas, skripka, dūda, dūdelė, zvanelis, būgnas*). The biggest group apart is made up of instruments of Lithuanian origin (*vamzdžiai, vamzdeliai, ragai, rageliai, ožragis, kanklės, kankliai, kankalai, kankalėliai, skambučiai, varpeliai, barškalai, barškučiai, skudučiai, lamzdeliai, lumzdžiai, birbynė, švilpynė*). In this way biblical musical concepts find reflection in the Lithuanian world perception through semantic analogies. Ever since the first translation of the 16th c., the images of *kanklės, triūbos, vamzdžiai, būgnai, kankalėliai* gained root in Christian Lithuanian culture, assisting in the perception of biblical archetypes through recognisable images.

Irrespective of the relationship with the source, in many translations there would crop up new names of instruments that had not been employed in the previous translations. Some names of Lithuanian instruments and those used in Europe that were recorded for the first time (like in the translations by J. Bretkūnas, M. Valančius, and in the *Bybeles* of 1865) testify to the importance of biblical translations as written sources of the Lithuanian musical terminology.